

הלנה קוטורגיינה

יומן קובנה (1941–1942)

ד"ר הלנה ביווידאטס קוטורגיינה, מחברת היומן, היא ליטאית. אישיות ידועה בקובנה, דמות מופלאה של אשת-רוסאה שראתה בעזרה לזולת את יעוד חייה. אחת מחסידיו אומות העולם.

נולדה בשאבלי, בשנת 1888, לאביה הרופא הצבאי. ממנו ירשה את הליכותיה ואת גאוותה האנושית. פעם סיפרה על אביה, שהשלטונות הרוסיים אמרו להעלותו לדרגת גנרל, אם יאות להמיר את דתו לסראבוסלאבית. תשובתו היתה: „אסגם הנני אתאיסט, אבל חיות והנני רשום כקאטולי רואה אני בשינוי סעיף זה בתעודתי למען קאריירה — שיפלות זו“.

הלנה הלכה בעקבות אביה. בשנת 1912 היא מסיימת את הפאקולטה לרפואה באוניברסיטת מוסקבה. זמנית עובדת בבית-חולים צבאי. בשנים 1916–1922 היא עובדת כרופאת-עיניים במפעל הפוטילובי הידוע. בשנת 1922 היא חוזרת לליטא. שנים מספר היא עובדת במחלקה לרפואת עיניים באוניברסיטת קובנה ושפילה במסדות רפואיים שונים. משהיא מתוודעת, דרך ד"ר לאזאר פינקלשטיין, המנהל הראשי, אל פעילויות ומטרותיה של „אודע" היא מביעה נכונותה לשתף פעולה כרופאת-עיניים במרפאות, ומשנת 1922 עד שנת 1940 היא פעילה מאוד ב„אודע" (א.ו.י.ע.) — ראשי-תיבות ברוסית: איכשצ'סטנו ודרמאוכרנגיה יברייב — חברה לשפירת הבריאות של היהודים; חברה פילאנתרופית כלל-ארצית המסייעת לשיפור בריאותם של היהודים, ביחוד של ילדים ונוער בכל התפוצות. נוסדה בשנת 1912 בסטרבורג, ברוסית הצארית. מניפים בכל ארצות תבל, בהן חיים יהודים, תוך זמן קצר בלבד נהיית ד"ר קוטורגיינה לאחד מממודי התווך של הסתדרות רפואית חשובה זו. המגולות שציינו אותה: מסירות, לבביות, יכולת הקשבה לזולת ורצון עז להבינו.

מטרתה הראשית היתה לעקור מן השורש את מחלת העיניים המידבקת והנפוצה, בעיקר בין הילדים, מחלת הגרענת, ביקרה ובדקה את ילדי בתי-הספר העממיים, החדרים והשיבות. לא נתנה מרגע לא לעצמה ולא לאחרים עד נצחונה על המחלה.

שמה הלך לפניו לא רק כרופאה, אלא גם כאדם. השכבות העממיות היהודיות העריצו אותה. והיא בכדי להתקרב יותר ל"דלות" היהודית השתדלה להתאים את הגרמנית הספרותית שבפיה ליידיש הליטאית. ברום לבת מצאה מסילות ללבם של הפועלים, לא פעם קרה, שרופאה זו היתה לוקחת אתה ילד מילדי הדלות הסלובודקאית, מאכילה אותו ומלבישה. נזכחנו לדעת, כי במעשיה לא היה משום ביטוי של מתן צדקה, שלא פעם יש בו — ולו ברטו — משום השפלה למקבל. היה זה ביטוי להומאניזם עמוק, ביטוי של אהבה לילד, מהו מאוד רכשה לה ד"ר קוטורגיינה מקום כבוד בתוכנו. היתה כאחד מאתנו, אחד מקולקטיבי פצילי ת, אוזני.

כאן שנים אפלות. בליטא החלו מנשבות רוחות רעות, שהגיעו מעבר לגבול, מגרמניה הנאצית, שכנתנו, בחוגי האינטליגנציה גברו הכיידות פאשיסטיות; וד"ר קוטורגיינה מביעה גלויות ובנאווה את דעותיה האנטי-פאשיסטיות. בזמן הכיבוש הגרמני נאלצה להישאר בליטא וכעת התבלטה במלוא שיעור קומתה האנושית. בסכנה את חייה ויחידים, היתה לאחד האישים המרכזיים בפעילות המחתרת להצלת יהודים מהגינו.

כאחד הימים הראשונים לאחר שחרורה של קובנה נקשתי על דלתה של הרופאה. בפתח עמדה נערה בלונדית, ואני, מיד, חשדתי בה, כי היא יהודיה. היתה זאת שולמית גורדון. זו סיפרה לי על מעשיה הרבים של ד"ר קוטורגיינה להוצאתם של יהודים מן הגינו והסתרתם במקומות שונים ואצל אנשים שונים.

הרופאה עמדה בקשרים הדוקים עם המחתרת שבגינו. עלידה סייע בנה, ויקטור, רופא צעיר. כמות, אף הוא סיכן את חייו למען הצל אנשים מציפורני הגסטאפו. הוא מנסה להצות את קווי החיות על-מנת להגיע לצד הסובייטי. במינסק הוא נאסר על-ידי הגרמנים. חלה בטיפוס הבהרות. אמו ממחרת למינסק ובמאמצים לארגילים היא מצליחה לשחררו ולתביאו לקובנה. וכאן — למרות כל אשר עבר עליהם — הם חוזרים וממשיכים בפעילות המחתרתית.

בשנת 1967 יצא לאור בחילנה הספר, גם ללא-נשק — חיילים וי. יו"ר המועצה העליונה של הרפובליקה הליטאית, ה. סאלצקיס, מכנה בהקדמתו את הספר הזה בשם "הספר הלבן". ואכן, הכרוז היה להוציא ספר שכזה: כדי להעלות ולהראות את חסידיו אומנת העולם מקרב העם הליטאי. וזי האומנים הליטאיים שיתפרסמולת עם הרוצחים הנאצים. לא מעט מעשים שפלים ורציחות יש לזקוף על חשבונם של הליטאים: בפורט השישי, בפורט התשיעי, בפונאר וכו'. הליטאים השתתפו ברצח המוני יהודים גם בחוף לגבולותיה של ליטא. בא הספר הזה ומעלה מעט אורות מאופל.

בספר זה מספרת שולמית גורדון, כיצד נאלצה, בראשית יוני 1944, לעזוב את המשפחה הליטאית, אצלת המחתרת לפי סידורה של ד"ר קוטורגיינה ועברה לקולאטובה, מקום בו הסתתרה הרופאה מציני הגסטאפו שבלשה אחריה. מה מארשרת היתה לחיות במשך שבועים ימים אצל אשה מופלאת זו?

שולמית מתארת את הימים האחרונים שלפני השחרור. הצבא האדום מתקרב ובא. מגיע השלושה-עשר ביולי ווילנה משוחררת. ידישת משמחות. והנה נודע, שהגינו בקובנה צילת באש, שהגרמנים הנסוגים מוציאים להורג את מעט היהודים, שעדיין נותרו בגינו, שלתוך המלינות בוק מסתתרים יהודים וזרקים הם רימוגיידי ואת היהודים המצליחים להימלט תופסים הם ורוצחים בור-במקום או משליכים, בעודם בחיים, לתוך הלהבות. רע

ומר, דכאון משתלט על שולמות. דאנה לגורלו של אביה מברסמת בלבה, ד"ר הלנה לוקחת אותה אתה לטייל ביצר. מנחמת אותה. מפנה את תשומת-לבה ליושרי של הטבע ונוסכת בה תקווה. כשרבים מציאות הן ממקום סתור את הראייה ומקשיבות לתודעת ממוסמכה.

הסיתור מתקרב והן מקפידות פחות ופחות על כללי הנהירות. קוטורינינה מדברת גלויות. קישרת שיחות וזיכרונות עם השכנות, המפוצות דברי בלע על אכזריותו של הצבא האדום, התברר, כי התנהגות הופשית זו באה טרם זמנה. ביום ה'22 ביולי חזרת שולמית — הנקראת כעת אלדונה — מהישר ובהתקרבה לקייטנה, בה גרה עם הרפואה, היא משגיחה מרחוק, כי על מרפסת הבית יושבת ד"ר קוטורינינה בחברתו של קצין גרמני, לקראתה באה במרדפה אחותה של הלנה, מריה, וקטועות מפליטה: „אלדונה, ברחו! חיפושיו", שולמית מספיקה לומר: „מהרי, את החיקי". מבעד לחלון היא מקבלת את החיק. בחיק: יומנה של הרפואה, אותו החלה לכתוב בימים הראשונים של הכיבוש הגרמני. במרכז שמור בו גם יומנו של ויקטור בנה. לו היו מוצאים יומנים אלה היו מיד מציאים להורג, לא רק את הרפואה ומשפחתה, אלא עוד כמה וכמה אנשים.

יהמה, כשמתחת לזרועה תיקר צור גדול, חומקת היא לעבר היצר, עליה לעבור בקירבת מחנה היילים גרמניים. אין דרך אחרת. היא הולכת ובעקבותיה הפחד. עברה, בסבך העצים חופרת היא בידיה הריקות גומה בתוך האדמה ומטמינה בה את היומנים. מסמנת את מקום המתבוא וחוזרת. מחשבות מנקרות במוחה. מה תרחש בבית? ושטא אסרו את הלנה ושטא... שטא הוציאה כבר להורג? וכי מי זה ישתעשע בימים שכאלה בחקירות ומשפטים?... היא ממחרת הביתה ואת פניה מקבלים קולותיהן של השכנות הולצמן ובתה גרטה, המספרות בשמחה, כי החיפוש עבר בשלום. כעת יש לחזור ולהוציא את היומנים מהמחבוא. ליצר הולך אותה אלכסנדר טומינסקי, ידידה החתיק של ד"ר הלנה, לשעבר מנהל הנימנסיה הרוסית בקרבנה, שבזמן החיפוש שהה בביתה. טומינסקי יקח אחריו אליו הביתה את היומנים, השעה מאוחרת. עוד מעט יוכנס העוצר לתוקפו. אסור יהיה להיראות בחוק. מוצאים את מקום המחבוא, את היומנים... שעה העוצר מתקרבת. ישנה סכנה, שיעצרו את טומינסקי ואם הם וחלילה ימצאו אצלו את היומנים אז... אז... מחליטים על כן להתחזיר את היומנים למקום סתור. למחרת התברר, כי אכן עצרו את טומינסקי, ערכו חיפוש מדויק בבתיו ומשלא מצאו שום דבר שיתירוהו. הלילה היה ליל סיוסם, חיכינו, שהגרמנים ישובו אלינו. אחר-כך התברר, כי החיפוש בא כתוצאה מהלשנת אחת השכנות, אתה ניהלה ד"ר קוטורינינה את זיכרונה. בזמן החיפוש האשימו הגרמנים את הלנה בשלישה הטאים: (1) סיפורים על יחסו הטוב של הצבא האדום לאוכלוסיה; (2) הצלת יהודים; (3) גידול וטיפול כלב-זאב בשביל הצבא האדום. באומץ לב לא רגיל ענתה, כי היא ברפואה אינה מסוגלת להסתכל באדישות לרצח ילדים. בזמן החיפוש ביקשה שירשו לה לשכב במיטתה, היות והיא חשה ברע. הרשות ניתנה. מתחת למיטתה היה חבוי הראייה האסור.

אחד מקציני הגסטאפו מצא פנקס-רשימות קטן ובו שירים של משוררים רוסים, האוהבים על הרפואה ועל-יד השירים... כתובות שונות ביניהן כתובות של מיספר יהודים, כמרכז כתובות בלוגדון. הקצין דיווח על כך למפקח על החיפוש. ד"ר הלנה לא איבדה עשתונותה ובשחוק על שפתיה אמרה: „מובן מאליו! יש לי קשר ישיר ללוגדון וכל יום משוחתת אני עם צ'רצ'יל...".

הלנה קוטורגיינה

ואפיווה נוספת מזמן החיפוש: אחד מקציני הנסטאפו, שבדק את הפנקס, היה רוסי, מאנשי „הגווארדיה הלבנה“. בצאתו פנה אליה ברוסית: „יודע אני בוודאות, כי תינך בולשביקית, אבל, בגלל אהבתך הגדולה למשוררית הגדולים של רוסיה, לא אססור זאת לגרמני...“.

עברו שנים. שולמית יושבת עם ד"ר קוטורגיינה בחדר הקבלה של זו. הרופאה מספרת על עשרות ילדים יהודיים, שניצלו תודות לחדר רופאים זה. היא מספרת כיצד בנה ויקטור בסיוע אחות רחמניה היו מזריקים לילדים סמ"הרדמה ואחר כך היו מעבירים אותם בסל, או בשק, אל אותם אנשים שניאותו מראש לקבלם ולהסתירם.

שנת 1964. אנו מתכוננים לחוג את יובלה ה־75 של ד"ר הלנה קוטורגיינה היקרה, והנה מיספר ימים לפני המסיבה באת תאונת־דרכים קטלנית וקיסדה את מחיל חייה, והי אדם שהיו קודש לוולת, קודש למלחמה לצדק ולאחווה. גדול הכאב. בנה ויקטור, רופא ומדען בוילנא, מקים מצבה על קבר אמו ובין היתר חורת עליה ברוסית: „...להרבות מידת הטוב עלי אדמות...“ זאת היא סימנת הוויטאניזם.

בקוטורגייני, כי היתה קייטנה למשפחת קוטורגיינה, מוקם והולך עלידי הבן ובצורתם של ידידיה הרבים מוויאון צטע על שמח של המנחה, כבוד לזכרה!

ד"ר בנימין בלודז

*

היומן נכתב בשנים 1941—1943 בתנאים הקשים של הכיבוש הגרמני בליטא, כשלא היתה שעה בלי איום של חיפוש ומעצר. משום־כך היה לא רק מסוכן, אלא גם מזיק, לכתוב על הפעילות של המחתרת, שאלית הצטרפתי עוד כחודשים הראשונים של המלחמה. את זו הייתי אנוסה להזכיר בלשון סגירה, ברמזים וכבדרך־אגב („יום־של־סרדות“, מאורעות מסוכנים, „בני חסותי“, „ביקורים“ וכיו"ב). מאותה סיבה עצמה אין ביומן שמות־משפחה ואף לא הזכירו ידידים, שעשו יחד אתי בפעולות ההתנגדות לכובשים.

ניהלתי את היומן, מתוך רצון לשמר בזכרון את העובדות המהירות של חייתיות ללא־אחר־דוגמה בתולדות האנושות, שאיפיינו את מעלליהם של הפאשיסטים ומשרתיהם הנאמנים — הלאומנים־הבורגניים.

הלפו שנים — חשבתי לעצמי — ושוב לא יסרכו הבריות להאמין, כי אכן יכלו להתרחש פשעים מעין־אלה. עליכן, חובה להזכיר לכול, כי שום בן־אדם בעל צלם־אנוש אינו רשאי לשכוח ולמחול. הפשעים מן הדיון שיחיו בוכרים של אנשים, למען לא ידיון אָרימי ואִרימתי לעוללם בשנית.

ה. קוטורגיינה

וילנא, ספטמבר 1945.

22 ביוני 1941.

בוקר צה, זוהר. לאחר חודש של לילות נדודים (בתי* חולה בטיפוס*הבטן במצב מסוכן) שקעתי לראשונה בשינה עמוקה, לאחר שאמש ירד החום וצצה תקווה של החלמה. עם שחר באה אלי בריצה שכנתי-לדירה, אחות בבית-חולים ממשלתי, ורק כותונתה לעורה: „שמעת? סלחמת?“ הדבר גראה כליכך בלתי-אפשרי עד שפרצתי בצחוק ושלחתיה לישון. בשש לפנות-בוקר ירדתי אל המספרה. הרחובות היו דוממים... תייכתי לעצמי: „באיזו קלות הברית נגרפים לבהלה“. כאשר יצאתי לרחוב סקץ שעתיים, הדמימה אותי העיר בבלתי-רגיל שבה: הרחובות שוממים — ללא נפש חיה. אנשים נרשאי סרטים אדומים מכונים את העוברים-ושבים הנדירים אל שערי הבתים. זורעי בהלה (ואני עדיין לא האמנתי) ליחששו, כי הגרמנים מפציצים את שדה-התעופה ואת מסילת-הברזל... במאמצים הגעתי לביתי. פתחתי את הראדיו. מוסקבה טידרה נציטות קלות. העברתי לברלין וקולו הצווחני של היטלר כמו חתך אותי: הוא האשים את ברית-המועצות בהפרת החוזה ואילכך פקעה סבלנותו והוא ציווה על צבאותיו לתצות את הגבול. שוב סוככתי בכפתור כלפי מוסקבה ושמעתי את קולו של מולוטוב. רק עתה תפסתי את כל הטראגיות שבמאורעות.

מאוחר יותר טילפן הרופא ב* והודיע, כי ישלח מכונת להביאני לתחנת-הרכבת. סירבתי: בתי חולת-טיפוס ובני נסע לאחד הכפרים. לא אוכל להשאירם. ביקשתיו לעזור לי להחזיר חולת לביתה. הוא ניאות, נפרדנו. הניפנש אי-פעם? נוגשתי לחלון. הפיר שונן פניה: בני-אדם מתגודדים בחבורות, נחפזים, מגיעים בידיהם. מטוסים חוצים את השמיים, אי-מוזה נשמעות יריות. אומרים, הגרמנים הפציצו את גשר אלקסאט (ליד בית-החולים). הגעתי לבית-החולים. העבודה היתה כרגיל: הרופאים קיבלו פאציינטים, חולים שהברוא עזבו ומיחרז לבתיהם. יחד עם האחות הוצאנו על הידיים ילדת חולה, חלשה. הובלתי אותה לביתי והשכבתיה בחדרה של שותפת-לדירה. זו אספה את חפציה בשק גדול ויצאה לדרך עם בית-החולים הצבאי. בלקה, אימה בלב. כראדיו מתפארים הגרמנים בהישגיהם. שלנו שותקים.

23 ביוני.

כל הלילה צערו הנגיסות. לא היו יריות. את לילת הטרידה שנת-חרדות. התפתלה. שככתי ערה לידה. מחשבות אימים. עינוי-פחדים ממשהו מזווע, בלתי-נחפס...

בשש בבוקר נשמעו התפוצצויות חזקות. לאחר-מכן עלו באש המחסנים שבעברו השני של הנימאן. ענני העשן השחורים על רקע השמיים הבהירים וים-הלחבות האדום מטילים דכאון. מהדף ההתפוצצויות התנפצו וגוגיות וחלונות בשלושה חדרים...

- * אלובייט, באותם ימים סטודנטית באוניברסיטה של וילנה.
- * ד"ר בנימין בלדון, מייסדה ומנהלה של רשת הבריאות היהודית, אָזעי בליטא, עסקן ציבור רב פעלים וחסידי — כיום בישראל. (הערת המביא לדפוס).

בשעה שתיים אחר־צהריים, לערך, יצאתי לרחוב לקנות מרפיוס. בלב כירסם משהו גורא, מדומדם, שרצוי למוח, בטרם יתחיל האויב להשפיל או לענות. עיני ראו המון רב של חיילים סובייטיים, עם רובים וכלעריהם, נסרחים לאורך החוף, כל־רכב לאי־ספור נסוגים באי־סדר. חירי הבודד נמשך... הרחובות שוממים, כאילו מתו. לפתע נרעד הבית, החלונות נצטלצלו, הגשר הירוק שעל הניימאן פוצץ. חלקו האמצעי נתלה ממש על־פני המים. פיאטראס* סיפר בטלפון, כי האסירים שחררו מבית־הסוהר...

הרחובות לא כתמול־ששום. בני־אדם רצים ובידיהם מוודות, הבילות, צדורות, מפוחים, נוצרים עד מוות. לאן? אין הוראות, אין הסברים. נכנס אלי שכן יהודי, ראש־משפחה, להתייעץ: הנשים, הילדים, בהם הגרמנים לא יגעו, אולי כדאי שיישארו? הם ניסו לארוז משהו ואחר ויתרו ויצאו בלי הפצים, האשה רק עם תרמיל־שלי־גברת, אפילו בלי מעיל. בעד החלון ראיתי גם את אשתו של עורך־הדין ותינוקה בזרועותיה, שנלוותה אליהם וכידה אותה לי לשלום... וכך כל היום. הבריות שותקים, נחפזים, מתרחקים מהגורל האיום, הבלתי־ידוע עדיין. בשעות בין־הערביים חלף בצליעה ליד הבית חייל מהצבא האדום. חידור, עולי־מים. לפתע נפל, קליע חדר בגבו. מי ירה? אין יודעים.

השעה חמש אחר־צהריים. עדיין נשמעות יריות והתפוצצויות. נתכונן מסל ליטאי זמני, שציווה להניף דג־להלאום. מושר ההיסטון הליטאי, הגרמנים מבטיחים, כי היתה־היה ליטא בלתי־תלויה בהרכבה החדש של אירופה שבראשותו של היטלר, "הברדל".

24 ביוני.

חמש בבוקר. יריית תותח בקירבה רבה. נרכנתי אל הראדיו. משום־מה פעילות ההחנות של וארשה ופאריס. בוקעות מהן מנגינות רגועות כאלה, בשביל מי? לשם מה?

במשך כל היום אפיתי צנימים, הכינותי לבתי החולה פיוזה וכו'. עזרת־הבית חשיגה במאמץ רב מעט לחם לבן, חלב ותפוחי־אדמה. בשר אין.

תחנת־הרכבת גדושה פליטים. ביתנו התרוקן. אנשים משליכים את רכושם, מכינים עצמם תוך דקות ספורות וממלטים מהיטלר כמו מִדְבָּר.

הראדיו שוב משמיע גאומים פוגרומיים. מה מנושם הכול, פראי...

ויטית*, מחונן ברגישות לאי־צדק ובכשרון לחלות את מחלותיהם של האחרים, מסייע בידי מכרינו, מלווה אותם אל תחנת־הרכבת, נעלם לימים שלמים, בהתאמצו להעמיד את האנושי מול מחול האכזריות. מה נפל בגורלו של ס. ז. היכן הוא? ממרחקים מגיעות יריות, כעין גרידות. הדליקה בעברו השני של הניימאן נמשכת.

* פיאטראס דויקאס, עיבד בחי־המלאכה של תרכבת, שהמחברת טיפלה בעיניו החולות שנים רבות. נטל חלק במלחמת המחתרת.

* בנה של המחברת, ויקטוראס קוטורגה, מדען, מומחה באונקולוגיה, כיום תושב וילנה.

אומרים, כי כל הפושעים שוחררו מבית-הסוהר, הראדיו הזהיר, כי היהודים יורים ממקלעים (1) ומרובים מחלונות והגגות ובמחיר כל גרמני פצצת יקרו מאה יהודים. אף-על-פי שהראדיו העדיע, כי הכול רשאים לצאת לקראת הצבאות הגרמניים הנכנסים ולקדם את פניהם בתשואות התלהבות, ניתנה לפתע פקודה להגוף ולכסות את החלונות, שאם-לא-יכן יקרו, בשעה חמש אחר-הצהריים עמדה תעיר מנה לחלוטין. רק אלה המכונים עצמם פארטיזאנים ו"אקטיביסטים" (ליטאים לאומנים המתמזגים בפאשיזם) היו משוטטים להנאתם ויורים בלי הרף, נורא... ללא-הפוגות מובלות קבוצות של מבוגרים וצעירים לפני חלונות הבתים. מוליכים אותם לבית-הסוהר. יש חולפים אמבולנס או משאית עם צלב אדום ענק ובתוכם דמויות לבנות של סאניטארים. הם עוסקים באיסוף גוויות (של מי?)...

25 ביוני.

היום נכנס העירה צבא גרמני. לפי הרושם, חסיבות מובחרות. החיילים גבוהים, פנים פורחות, מצויידים להפליא. הסוסים גדולים אף-הם, גזעיים, אף-כי רזים. ה"אקטיביסטים" עושים מאמצים מיוחדים בגילוי רגשותיהם ה"פאטריוטיים". אלה צדים אנשים ברחובות, פורצים לדירות, הורגים וחומסים ושמים בכליהם מכל הבא ליד. בעיני ראיתי אחד מהם מוביל בסכרה כרים גדולים, כסותות וצרורות גזושים כל-בית בלים וממורטטים. חלונות-הראווה מנופצים כולם. הושלכו והושמדו כל הסמלים הסובייטיים, הספרים... עצבות מיוחדת מעוררים בתירהמסחר לספרים, שנהפכו לתערובת של שבריריזוכיות, קרעינייריזוכיות. הרחובות שוממים, בתירהמסחר נעולים. חנויות המזון פועלות מן הבוקר. הנשים היהודיות מחויבות לוותר על תורן ללא-יהודיות ולמעשה אינן משיגות דבר, כאשר ויתרתי לאשה חיוורת למודת-סבל שתנוקה בידה, כמעט שהייתי קרבן לאלמות. המזכרת מכילא לא נענתה לאשת.

26 ביוני.

עם שחר ניגשתי לחלון וראיתי משאית מתקרבת לבית-העץ האפור, מגוריהם של רופאת-השיניים ובעלה ושני ילדיהם הקטנים. מן המשאית קפצו מזויינים אחדים. הם עקרו את הדלת, פרצו פנימה, הדליקו את אור-החשמל. נשמעו צעקות יאוש קורעות-לב של אשה. קול של גבר נשמע מתחנן ופולט במהירות מלים לא-מובנות. לאחר-מכן — שלושה-ארבע יריות ונשתררה דממה. קול-של-גבר נשמע בליטאיה: „בלי רשותי לא לירות" ומייד לאחר זה נשמע בכי של ילד. שוב שתי יריות והכול נדם. המשאית השתהתה זמן-רב, עד שיצאו מהבית שישה אנשים צעירים, „ממשיכים", אמר מפקדם, בהתקרבו למישתן ביתי, „כאן משלנו" ופנו אל מעבר-לפינת. שוב טרטור המכונית ועד-מהרה צעקות עמומות, שלוש יריות (של אקדה)... נראה, כי במשך שעה נרצחו שבעה-שמנה אנשים, בצורה עניינית, במהירות, בשיטה! היריות התרחקו בהדרגה. עכשיו מבינה אני את פירושם של הדי יריות אלה!!! המנוע מטרטר, הפיר נאלמת, המטטרה אינה שומעת. הגרמנים מרשים לירות כלילת, כאשר היציאה החוצה אסורה. ברור,

שהרצחם פעלו כהיתר האדונים ההדסים. הדלת של הבית מספר 13 ננעלה, אך החשמל דלק בה יממה נוספת. מדיפעם העפתי מבט נרעד לעבר הבית. הדחף הראשוני היה — לרוץ לרחוב, לצעוק, להנעיק עזרת... למי? מי יעזור? אני רשומה. שתישאר עדות. אולי ארפעם תשיג יד הנקם את הרוצחים.

בשעה שלוש ועשרים דקות חלפה מכונית לבנה עם צלב אדום. חשבתי, לאסוף את ההרוגים. אך לא. היא המשיכה בדרכה. במרוק לארוב היתמר עמוד עשן ונתפשט במהירות על רקע השמיים התכולים. אך הבוקר היה בחור בליכ, צלול, בוקר קיץ נפלא!

בארבע לפנות־בוקר שוב סירטר מנוע, שוב ירידת, קרוב־קרוב. אימה אחוזתה, המנוע נדם...

מקץ עשרים דקות שוב ירידת. הם יצאו מן הבית שממול — ארבעה צעירים מרובים על כתפיהם, הלפו מחר בצד השמאלי של הרחוב. אחד מהם — גבוה, יפה, בחיר־שיער, פנים חגיגיות, מתגרות, כאילו מביעות שמחה. תורפנים אלה נהרתו בזכרונני לעולמים.

בשש בבוקר ירדתי לרחוב. בשערו של בית ברוחב קאנטו היה כוטר זקן וגולגולתו רצוצה. שאלתי את השוער (שיער כהה, פנים מרושעות, עיניים שהורות, מאוימות — האם לא טימטום ניבט מהן?), מי הרג ומדוע והוא השיב: „תרבי בדיבורים — וגם חלקך לא ייגרע“...

בימים האלה חולשה נשתלטה עלי. אין איש נכנס. הכול נכלאים בכתיחה. חולה אחד סיפר, כי בעיניו ראה כיצד גרמנים רחמו יהודים לטאנק והכריחו אותם לגררו אל הגדה הגבוהה, ולשם שעשוע, להקיף את בניין העירייה. אחרים תובאו מבית־הסוהר ונצטוו לאסוף גזיות של הרוגים. הטרור הפאשיסטי מעורר שאט־נפש גם בכך, שהוא רודף אנשים באשמת השתייכותם הגזעית, לאמור, בעבור דבר שאין הם בני־חורין לתחליף. פירושו של דבר: מלכתחילה נידון האדם למוות. מה איום... לא אנשי... כל הלאומנות הזאת מבחילה עד להקיא... אל שורות ת־אקטיביסטים, או אלה המכונים פארטיזאנים, הצטרפת, — בצד נערונים טיפשים, שנתפתו לסיסמה של „ליטא החופשית“, — פסולת־החברה שפניה לשוד ולרציחות. השוער מרחוב קאנטו, מתבית שבשערו היתה מוטלת גזייתו של הוקן, זה שאמר לי „תרבי בדיבורים — גם חלקך לא ייגרע“, העפיע לפתע, אתמול בשעות־היום, כמטבח דירתי ושאל, היכן הדירה מספר 6... צינה חלחלה בגופי: הוא חיפש יהודים, למטרת רציחה. ראה דם על הריצפה ושאל בפחד, מהיכן הוא. הסברנו, ששחטנו תרנגולת. אז הרים קול־מפקדים: „שיטטו“ והלך לחפש קרבות חדשים.

27 ביוני.

אתמול צילצלו פעמוני הכנסיות. היום משדר הראדיו טקס־תפילה, נאומים רבים על „ליטא החופשית“, סיפורי זכרונות היסטוריים לרוב, שירים, אפוסים.

* ב־1943 ראיתי את הצלמו בעתון גרמני. הוא נהרג עלידי פארטיזאנים סובייטיים. הנקם בא. (הערת המסכרת משנת 1945).

אם איני טועה, אין זו לפי שעה אלא דחייה. לשווא מדמים בנפשם ה"פאטריוטים" שלנו, כי הגרמנים מגלים עניין באיחלוחה של ליטא. הימים חמים. אני מבשלת, אופה לבתי, מאכילה אותה. בעלת הבית התחילה לנהוג בגסות, אינה מיישרת מבטיה. הכול במצב רוח של חרדות. כל רחשוש וכל דפיקה מקרית מטילים פחד. דאגתי נתונה למכרים רבים. חולים אין. בתירהמסחר נעולים. העיר כאילו נתונה באנדרלמוסיה.

28 ביוני.

ליל אימים. היה מחנק, הם מאד. השארתי את החלון שבחדר הקבלה פתוח לרווחה. נשמטה מזכרונותי הפקודה להגיד את כל החלונות. קרוב לחצות נשמעו יריות. ירו לעבר החלון. לאחר מכן החלו לירות בדלת הכניסה הראשית. קליע אחד חדר לחדר הקבלה וניקב את הטיח. שני ניקב את הדלת. לא מייד תפסתי, כי את דירתי מתקפים. אני ובתי נשכבנו בפרוזדור, אך נפץ היריות נמשך. כאשר עלה בדעתי, כי יורים בחלון הפתוח, רצתי אל השוער, למען יצא אתי יחד אל השער ויבקש לתת אפשרות להגיד את החלון האומלל, אך השוער הסתגר במרתפו ולא נענה. זחלתי אל החלון וסגרתי... התחבאנו בחדר האמבטיה המרוחק, שתאום שמענו צעדים, ירי מקלעים, צעקות של גרמנים. אחר כך נשתתק הכול. בחמש בבוקר נצטלצל פעטון הדירה כצלצל גמרן, תרבעני. נכנסו שישה צעירים במדים ליטאיים, חיוריים, עיפים. המנהיג בעל פרצוף חיורייני של דגנראט. חיששו יהודים, שכביכול ירו מביתנו. כמובן, לא מצאו דבר והסתלקו. בתשע נעצרה ליד הבית מכונת-פאר מקרטטת בדגל הלאומי ומתוכה הניחו סקריסדר טריים, כולם עם אקדחים. מפקדם, איש צבא בדימוס, כפי שהציג עצמו, בעל דיוקן-פנים יפה אך חסרה-בעת, הודיע, כי הוא שתקף ביריות את חלונותינו ואף ראה במרעיניו, שירו במקלע מהחלון הסמוך שלנו. הראיתי את החדר הקבלה שלי ואת החלון ביש-חמול והסברתי, כי הדירה הסמוכה ריקה זה שבוע ימים (דיוריה נמלטו) ועריבה אני לכך, שאין בה איש ואפילו לפני דלת הכניסה הראשית נצטברה שכבה עבה של אבק שלא נגשו בו. אבל הם פרצו את הדלת כשאקדחיהם שלופים — כנראה, מרוב פחד — ונכנסו בהחירות פנימה. כמובן, לא מצאו נפש חיה. חיששו וגילו בתוך כליהמיטה סכין פינית וגרתיק-אקדח עשוי עור עתיק-יומין וריק וביקשו לשכנע, כי נשק הוא זה. לאחר שסיימו את החיפוש, מילאו כיסיהם ותרמיליהם בדבריי-ערך, בגרפם בין השאר נקניק ושימורים, נעלו את הבית ונסעו.

29 ביוני.

יום חם. נפלא. באו חולים וסיפרו, כיצד הכריחו יעדים לגרוף אשפה בידיים, לחפור בורות בכפות, לשחות מי-כיב, כיצד השכיבום בשורות על הארץ והיכו בדקרים ללא-אבחנה, רוצצו גולגלות בקורות-עץ (כל זה במוסך בשדרה-ויטובט ומאחורי בית-הקברות), כיצד הטילו את הגוויות על משאיות והובילו לאיראן. אנשי-עבודה פשוטים, איכרים ונשים, היו אחוזי-אימה... ביום יצאנו מהבית העירה. בכל מקום חיילים: בבתי-הקפה, בחנויות, ברחובות. הלילה תפסו הגרמנים את דירת השכנים: חצרונו מלאה מכוניות, משאיות, משרתי-

קצינים. בדירה שלמטה משהו כבר פורט על הפסנתר. במדרגות הבית שעטות של מגפיים מסומרים. אותי ואת לילת העבירו מהחדר הגדול, בו ישנו, אל החדר הקטן הפונה לחצר. במשך היום מתלהט כאן האוויר והמחנק בלילה הוא ללא־נשוא. אני תולה על חבל סדינים לחים. הם מתייבשים מהר, אך קרירות אינם מוסיפים. עייפתי בנפש ובנוף. אנחנו גיוונים בלחם ותה. בשביל לילה, לפחות, אני עוד משיגה כמה ביצים וחמאה. אין נפט ואין עצי־הסקה. מתוך רחמנות מניחים לי לבשל במרתף. בדירה אבק, לכלוך, תוהו־ובוהו. לאורך רחוב קאסטוצ'יו עומדות משאיות ללא־ספור, קרונו־גרי בעלי ממדי־ענק מפלצתיים המגורים בקפידה... הועברו שבויים רוסיים לרוב, חיבורים מאוד...

הרעיל עצמו למוות דוקטור אים, רופא צנוע, נהדר. רופא אחר התאבד יחד עם כל משפחתו. עמיתי לעבודה, רוסא־העיניים ד"ר אלקס, ביקש שאעבוד במקומו במרפאה במשמרת הערב, שכן חושש הוא לשלמו. ואמנם, מה מחירי, לשבת במרפאה הריקה שמעל לפתחה נתלתה הודעה, "עם יהודים לא נעבוד", לראות יהודים טובלים לבית־הסוהר, להיתקל בכל מקום בהיילים גרמניים ולדעת שבעיניהם אין אתה נחשב אדם.

1 ביולי.

ימירקין בוהקים... טירטור מכוניות, שיקשוק ברזל, רעש מגועים, מדחפים, שעט מגפיים גרמניים... לא את המוות אנוכי יראה — לו אני מצפה בשלמות — אלא את גילויי האלימות והלא־אנושי. אומרת אני לעצמי: „גם זה יחלוף, כשם שחלפו האינקוויזיציה ועינויה, מוקדיה וקשכתה. רק לסבול אסור — צריך להיאבק. השנאת מתלהטת בקרבי יותר ויותר.

7 ביולי.

סכולנסק הותקפה. לפי הודעות הגרמנים, נפלו חמישים אלף בשבי. העיר מופגזת. שלנו משמידים שדות, מיפעלים, שורפים את הלחם על שורשיו. רוסיה וגרבורה! העם הרוסי הגיבור! הימים נפלאים — בהירים וחמים. בערב ביקר ויטית, פניו נפולות, מפוזר, אך מאמין בטוב שיבוא.

17 ביולי.

ימים של סיוטים. לילה נסעה. וטיב כך... כלילות שנתי נודדת... המלחמה נמשכת בכל אכזריותה והתקשחותה המוועות. חיילים מועברים לסלובודקה: מקום שהתגוררו בו חמשת־אלפים נפש עתיד לאכלס עשרים־חמישה אלף. הם מוכרים ומוכרים את חפציהם בתצ'הינם. על־פני הרחובות נוסעות ונוסעות עגלות עמוסות מטלטלים ועליהן דמויות עגומות עם כוכבים צהובים — הגירוש הגורא אל־מחוז לחברה — ואצלנו מתייצבים חייהחולין: באים אנשים להתאים טשקפים, להתרפא, דואגים לצרכי־אוכל־נפש...

22 ביולי.

מוסקבה הופגזה לראשונה. הראדיו הגרמני טוען, כי הקרטלין הוצף ביס־להבות. אני מוועזת. המחשבה בלבד על המוצאות אותם מעוררת אימת.

23 ביולי.

יום אפור. עננים קרים, נמוכים, ערפל. מאז הבוקר רועשים בטמנים מטוסי כבדים.

מדריכים באים גרדסים רבים. אני מרגיעה, עוזרת... מוצאת מקומות מסתור, שומרת חפצים, מאכילה.

28 ביולי.

נערה הביאה, לאחר עמידה של שלוש שעות בתור, חתיכת עצם עם בשר. זוהי המנה לשבעה ימים! חמאה אין, ביצים אין. בעד אפרוח שילטו עשרה רובלים וגם בעד הריץ גבינה עשרה רובלים. הכול משיחים, בתכישות גוברת ותולעת, בצרכימזון ובמחירים, כרעב המאיים. היום יום-הולדת. בת המישים ושלוש. התאריך פרח מוכרני. "אין שלום בנשמת". נ. הביא שני ורדים נהדרים וגרם לי התרגשות.

נתפרסם צו מס' אחד של השלטון הגרמני, ואוסר על היהודים ללכת במידרכות, להשתמש באמצעי התעבורה, לשבת על הספסלים הציבוריים ולהיכנס לפארקים ולגנים. לא טלפון, לא ראיון, לא אוויר, לא עבודה, לא מגורים. אין דין ואין דין. משהו אכזר שמעבר לגבול הבינה. בין שאר תרופאים המרובים נכנסה אלי גם הכירורגית ר. קפלן. פניה היו עשויים לשמש דגם-של-קבל בשביל צייר. בימים הקרובים היא עומדת לעבור לגיטו. השתדלתי להרגיעה, הצעתי לה, לעשות את הימים בביתי ורק בלילות ללכת לשם. היא בספק, אם הגרמנים יתירו זאת.

29 ביולי.

שוב היו יריות בלילה... תאם הורגים?... כל הלילה לא עצמנו עין. היום הלכתי לקבל את משכורתי מהמרפאה שממנה פוטרתי. כל שותפיל-עבודה בעבר מגלים עיינות, יש מהם שאינם דורשים לשלום, פונים עורף. אני שוטמת וצוחקת.

30 ביולי.

מסעי היהודים עם צוררות המטלטלים העלובים נמשכים. הם צועדים על פני הכביש בשורות עורפיות ועל בגדיהם הכובד הצהוב. משהו פראי. חרפה! העיר נראית מרוקנת, נטולת-חיים. בייחוד מדכא בערבים. ידידתי הכירורגית כבר עברה לגיטו. ברגע האחרון העבירה אלי את ארון-הזכוכית האהוב עליה ובו פסלונים מרדכים.

1 באוגוסט.

מוסקבה הופגזה פעם שמינית ואורזל בשלישית. הקרבות ליד סמולנסק נמשכים באבידות כבדות לשני הצדדים... היום היתה סערה עם גשם סוחף. באוויר — ניחוחי העצים שהתרחננו. אישם פורחים פרחים, הנמים יערות. מה ידאב הלב... איני יודעת איך — אבל להיאבק צריך. לסבול, להצטער, לדאוב — אין די בכך! אני מגישה עזרה בלי להתחשב בשום דבר, אבל זוהי טיפה בים. אני קוראת את „מלחמה ושלום" ו„סיפורי קארוקאז" לטולסטוי. המוראים וההתפראות

יצירי המלחמה נראים לי עתה מציאותיים יותר... החייהיות, האכזריות אין להן דוגמה בתולדות העולם...

3 באוגוסט.

החולה ואלאיטיס סיפר, כי בפורט התשיעי נרצחו אלף ומאתיים איש. חפרו בורות עמוקים. ציוו על האנשים להתפשט וירו ממקלעים. המיתו את אלה שנעו. את הכורות כיסו בסיד. החולת משער, שרצחו קרוב לאלפיים יהודים, בהם ארבעים נערות. החורגים היו לאומנים ליטאים בהשגחת הגרמנים.

בעיר פלונגה הרגו את כל היהודים עד אחד, בכלל זה את כל הנשים וילדיהן בורעותיהן. בעיירת מגוריו של ואלאיטיס הכריחו את היהודים, לשם בידור, לשאת אבנים כבדות מקצה הרחוב ועד קצהו ואחר-כך הרגו את כל הגברים. לבי מלא משטמה לאנסים ולרוצחים האלה, המסווים בצביעות את מעשיהם במליצות על הצלת התרבות האירופית, החורגים כדי לפנות לעצמם בלבד מקום תחת השמש, בצביעות, בשקר ובדמגוגיה השפלה ביותר קונים הם את לב האספסוף, כדי להרביד בעזרתו כל דבר מתקדם ולאחר-כך לחסל גם אותו. סביב-סביב עיוורון, עבדות המחשבה ופחד, האם גם אתה את שנתך, הצדק, או שמא רצחוך? — שואל מיכל-אנג'לו באחד משיריו.

4 באוגוסט.

היום היה היום האחרון לכניסה וליציאה חופשית מהגישו — זה השם שניתן (נזכרתי בימיהביניים) לקבוצת רחובות של הפרבר ויליאמפולה (סלובודקה), שהוקפו בתיל דוקרני, סוגו מתושביהם ה„גוצריים“ ואוכלסו על-ידי היהודים המגורשים. היום עדיין פתוחים השערים ואין שמירה. הלכתי לבקר אחדים מזידי, לבקר ולהיפרד, אפשר לעולמים; מהיום ואילך יהיו תושבי הגישו כלואים וייצאו לעבודה תחת משטר, עברתי את המפתן של ביקתה עלובה, מקום-מגוריה — יחד עם עוד שתי משפחות — של מכרתי הסובת, רופאת גניקולוגית פ. אוזינסקי, ובלבי רגש בלהות של אשמה, ואולי של בושה, האולי של סיוט-חבלתי-אפשרי שנתרחש. המיטות עמדו צפופות, סמוכות זו אל זו. שולחנות ועיר מילא הפקיד של שולחן-כתיבה. בכלובון של הכניסה מצא את מקומו ארון לא גדול שהכיל את הפציתן של כל המשפחות. רוחם של ידידי אמיצה-סטואית, נאשט. „אנו נידונים לכלייד; מה שנותר לנו הוא להיות ולמות בכבוד“. שוחחנו רבות, סיכמנו דרכי התקשרות ועזרה. נפרדנו... מה צפוי להם? האם ניפגש עוד?*

7 באוגוסט.

ימים ללא קרן-אור... נמשכים מאסרי קומוניסטים, עסקנים לשעבר במשטר הסובייטי. תלה את עצמו ליטאי בגליה-עמידת, שהיה נשוי ליהודייה. העיר משאירת רושם כבד: בתי-מסחר נעולים, חלונות-ראוות וריקים... בערב ביקרתי בבית-הקברות. גם כאן מהלכים משמרות הגרמנים...

* לא נפגשנו. הם נרצחו באקציה הגדולה, בתוך עשרת האלפים האחרים.

15 באוגוסט.

היום רוקנו הגרמנים סופית את הדירה השכנה את בעל־הבית הרגו בירייה בסורט השביעי. אשתו ובתו נעלמו ללא־עקבות. אתמול הגיעו משאיות־ענק מכוסות והוציאו את היהודים הטובים יותר. היום — את השאר. שבויים רוסיים גוררים את החפצים בהשגחת קצינים וחיילים. עלה ביד, אחרי תחנונים, לקבל רשות מהוקף הגרמני, להאכיל מעט את השבויים. נתתי להם לחם־בחסאת, חלב, סיגריות. הם הדחימו אותי באינטליגנציה שלהם, בפתחות הלב המיוחדת לרוסים, בסבלנותם הנבונה ובלגלגנותם הקלה על מצבם. ראשיתם מגולתים לגמרי, בקנים — גזן של דאגנה, של צפדינה ויש מהם שכצקו רגליהם. מאכילים אותם פעם ביום אוכל תפל. הגרמני טען באוזני, שמדינים אותם מהלכה. הם סחבו את החפצים בתבונה ובמהירות ומתחת לאפו של הגרמני היו מוסרים אותם לכל מי שביקש...

22 באוגוסט.

נכבשו חרסון, זובנורוד, נארווה וקינגיסק. אין בכוח הדמיון האנושי לשער את המרחש על אדמת הסובייטים האומללה... ושוב שאין דמיונו משיג... ואצלו תייחולין, דאגות הלחם, החסאה, תוך חשש לרעב ולקרה. עיר־פאים במקום שלא־מכבר רתחו החיים. אתה תולף ליד בנינים שוממים וזכור: גרו כאן אלרואלו, עבדו כאלו ובאלו. גופצו חיהם של מיליונים באירופה, אפריקה ואסיה.

אני קוראת את „ההתכתבות" לטורגנייב: „סיבל, היאבוק עד הסוף ודע, כי תחושת התודעה של החזקת־מעמד ביושר ובכבוד אינה נופלת ואולי אף עולה על שמחת הנצחון... אל לנו לשכוח, שלא הארשר, כראם מזת־האדם היא המטרה החשובה בחיים...". אלו מלים נפלאות! לעולם לא אשכח את הרישעה ואת הפשע שראו עיני, לא אסלה, לא אשלים. אני הנני כולי לצד החלשים והטובלים ובלבי תחושה של החלטה, אם צריך, גם למות למענם... חובה היא לעזור לנצחון הצדק — זאת המשימה...

23 באוגוסט.

ביום — בעבודה וביגיעות השונות, אך בערב גענועים עזים. כל המחרש סביבי מועזע אותי. אפשר שלא טוב הדבר ומיותר לגמרי, אבל אני מתייסרת. איך־האונים וחוסר־המגן מפני האכזריות הגסה מדוככים אותי: יש רצון להיאבק, בדירה השכנה, שהשתכן בה איש ה„זיכרהיטספוליציי", משתכרים, צוחכים בגרמנית במשך לילות שלמים...

רוצה אני להתעלות מעל לפחדים ודכדוכי הנפש, להמש את רוחי במשטמה, בזעם, רוצה אני לשאת בזכרוני את מיצעדי המיליונים הלוחמים למען האמת, את האמהות המעונות, את חרדת המצפים לבשורות הרוֹת־אסון.

26 באוגוסט.

לפני שלושה ימים בא אלי פרעל, פאצינט ותיק שלי. הוא ביקשני, לתת מחבוא לשני קומוניסטים, שהמטרה עלתה על עקבותיהם. הברים אלה התכוונו להצטרף לצבא האדום והיו דרושים להם איראלה ימ־ציפיה עד שתתאפשר הנסיעה

למזרח. הם ישבו בבית יומיים, בבוקר בפרוודור, כביכול חולים עם עין חבושה ובלילה ישנו בחדר הקבלה...

20 באוגוסט.

השבויים הרוסיים מתענים ברעב. רחמיהם של רבים נכמרים עליהם. מדווחים מצליחים במקומות שונים להגניב לידיהם לחם, תפוחי אדמה, שומן חזיר. כל זה מובל ומובא אלי עלידי מכרים, המאורגנים בחוגי שליעזרה. יחד גשם כל היום.

2 בספטמבר.

בעריהשדה הושמדו כל היחידים הנכרים. עכשיו רוצחים את הנשים ואת הילדים. טראגי הוא מצבן של המשפחות המעורבות. ליסאי אחד ירה באשתו היהודיה ובשתי בנותיו והתאבד בעצמו. כך, יש דוגמות של נאמנות ויציבות: נשים מרובות, לאיחודיות, הלכו לגיטו יחד עם בעליהן. מתנהל רישום של מובטלים ושל יודעי גרמנית. רבים מגויסים לנסיעה לגרמניה. הנרמנים מתכוננים במרץ למיבצע החורף. על שפת הוויליה מקימים צריפים, בבתיהמלאכה הווסנו מאות הנורים זמניים, תופרים בגדים וכו'. אף אני קניתי תנור נחמד, העמדתי אותו בחדר השינה... עדיין איני מאמינה ברגיעה הזאת...

5 בספטמבר.

היום פורסם ברבים: „כל שיעזור לשבויים ייאסר ואם ינסה לברוח — יורה“ על החתום: המפקד הליטאי. יחס הרחמים והעידוד שמגלה האוכלוסיה כלפי השבויים הרוסיים אינו נושא חן בעיני מישור. מעונים, מורעבים ושבויים, רתומים הם לעגלות, במקומם של סוסים, מובילים מלט, לוחות, אבנים, דהיטים... מראה האנשים הגוססים מעורר אימה. רבים, בעיקר נשים, נחלצים לעזרתם... עתה הוטל איסור... הגזירה רק תגביר את רגש ההודעות עם תרוסים ואת המרי נגד הרישעות הגרמנית.

9 בספטמבר.

לנינגרד מוקפת ומנותקת מהמדינה. שליסלבורג נפלה... האנגלים מפציצים את ברלין. אמריקה על־סף הכניסה למלחמה. ערים נחרשות, יצירות בעלות־ערך לאינספור מושמדות, מיליוני אדם מוצאים את מותם... לא אשכח לעולם את שראו עיני. אני חשה, כיצד גובר בי אומץ־הלב. אני משתחררת מכל פחד, מתעלה לרמה של ויתור על כל החישובים והיתרונות של היומיום והריני נכונה להוציא מן הכוח אל הפרעל את רגשותי...

12 בספטמבר.

במריאמפול* (כך סיפרת חולה, עדת־ראייה) כרו בור עמוק, הוציאו לשם נשים על ילדיהן והרגום בירייה. לאחר־זה ציפו על תקבוצת הבאת לשכב על הגוויות

* כיום שמה של העיר הוא קאפסוקאס.

היריות, החמות עדיין, ואולי אפילו חיות, ושוב הרגו. אנקות, זעקות־שבר, יבבות! „שאוֹליסטים“ * אחדים התעלפו והזמינו בשבילם אִמְבּוֹלָגִם. את הנשים השאירו בתחתונים וחזיות ואת הגברים בתחתונים וכל שאר הלבוש סידרו בערימה וחילקו למשתתפי הקטל.

גורלות טראגיים שונים חולפים לעיני. יש ואני משתאה נוכח העמידה האנושית, אִי־הרתיעה, האמונה בפתיד. מצויים אנשים, הלוֹבְּשִׁים עוד להגיש עזרה־של־ממש.

14 בספטמבר.

ההתפראות מתקדמת: האוניברסיטות מושקות. הגימנסיות ובתי־הספר נעולים עדיין. בכל מקום שלטים בגרמנית. בעתונים מאמרים על תורת־הנוצ, על מנהגים ועל ההכרח „לטהר“ את האנושות מהעמים הלא־אִרִיִּים שזיחמו אותה. האכזריות החייתית, הרישעות שאינה־ידועת־רחם אינן מגיעות לכלל פירסום — הן נעשות ללא־עונש ולעיני כול, אך אסור לדבר עליהן או לכתוב.

19 בספטמבר.

קרנוות גדושי שבויים רוסיים מגיעים מהחזית של לנינגראד. רבים מגיעים במצב של גסיסה, מאות גורים ליד תחנת־הרכבת, שכן הגרמנים מחסלים את כל התשושים.

בסרבר שאנץ הרג גרמני איש צעיר, על־אשר הגיש תפוח לשובי. ברחוב לוקשיוֹ נורה נערה על־ידי משמר גרמני, משום שראוה עשר דקות לאחר כניסת העוצר. זה היום השלישי שאני מסתירה בביתי „חולה מסוכנת“... מה ארוכים הלילות... המתרחות הנצחית, הציפייה לצרות בלתי־צפויות, ההרדה לשלום האנשים הישנים אצלי... מה רבו החייתיות והטיטוטום. רציחות המוניות של נשים וילדים הן דבר־יומ־ביומנו. „זכויות האנוש“ המוקצות בחוק הבינלאומי? ! קל יותר לשבת בבית־האסורים, לא לראות, לא לשמוע, לא לדעת! ואמנם, רבים סביב משלימים עם כל דבר, במחיר השמירה על חייהם, על נוחותם, על חיי קרוביהם... אף אני לא־אחת תופסת את עצמי באנהת־הקלה, על אשר איני בלנינגראד הנצורה, שלא על ראשי ילדי ניתכות פצצות באודיסה ובקייב ושלא בני נהרג בחזית. והרי הרגשה זו אפלה היא ונבזית. אף־על־פירכן לעולם איני שוכחת את החובות שלי. אלו הן גיחות אגואיסטיות שפלות, שבטרם הגיען לתודעה הן מושמדות על־ידי רגשות פילאיים יותר של תאודריות והצמאון לעזר. ומשהחילות לעשות את הטוב, לא תיעצר עוד, אתה הולך קדימה, אפילו נופל עליך פחד...

היום יום בהיר וקריר. מוטב היה גשם או ערפל, היה אולי קל יותר...

20 בספטמבר.

דרך סימטאות וגניירק ולאורך גדרות־תיל הגעתי אחסול אל הגיטו: צריך היה להעביר צורכי־אוכל. ברחוב התהלך איש־משמר צעיר עם רובה. נתתי לו כסף והוא הפנה את גבו. זרקתי את התבילות מעל לגדר ובשמחת חורחי הביתה.

* אירגון לאומי קיצוני של ליטאים.

ראיתי, כיצד הובילו על עשר—שתים־עשרה משאיות יהודים צעירים, משכילים, פנים חיוורות, מעונות וחם שקטים, דוממים.

23 בספטמבר.

שתי רכבות מלאות שבויים רוסיים הגיעו. בשני קרונות נמצאו רק גוויות של מתים ורבים אחרים היו מלאי גוססים ממחנק ומרעב. את כל התשושים הרגו הגרמנים במקום... תל של גוויות. עם בוקר צו החוקים יותר לקבור את חבריהם המתים.

בדירת קר, התגורר עשן... בא ויטה. הוא עובד במחלקת הכירורגית, לומד. קראנו יחד משירי פושקין. כמה יופיו! שירה זו בוראת מחדש את החיים ומעטת עליהם וזהר... צריך להיאבק, אי־פעם, בילדותי, קראתי על האבירים שהיו נוהגים לבחור לעצמם סיסמות־חיים ובהשפעתם ניסחתי את סיסמתי: „להגדיל את כמות הטוב בעולם“. נשארתי נאמנה לסיסמה וידעת אנוכי, כי רבים אנהנו. אנו ננצח.

24 בספטמבר.

בניטו יורים בלילות. אתמול הוציאו משם לאיראן אלף וחמש מאות אנשים בגיל חמש־עשרה עד חמישים... המכאיבות ביותר הן ציפיית הפחד המתמיד לעשיית השפטים, להתעללויות ואפס־התקוות...

הוליכו שבויים רוסיים, המלווים, נערים בלי חתימת־שפם, עם צלבי־קרב על סרטיהם, בעטו והיכו בהם ברגליהם, וכל זה בראש־חוצות, לעיני עוברים־ישיבים!...

25 בספטמבר.

אתמול הוציאו אלף וארבע מאות אנשים — איש לא חזר. מספרים, כי הגרמנים ציוו על הליטאים להכות עד מוות את היהודים ובעצמם צילמו את המראה. יום־יום נרצחים בניטו עשרים־שלושים אנשים...

בעיני ראיתי, איך בקבוצת שבויים רוסיים נרכן אחד במהירות, להרים מתכביש בדלי־סיגריה והפרחת־איש־המשמר (כנראה מחס.ס.) החל לבעוט בבטנו ולדקור בכידונו. לא התאפקתי וכולי רועדת מחימה אמרתי לו, כי מעשה־חרפה הוא זה והוא בגסות וברישעות (פגיו־פרא) ציווה לשתוק, שאם לא־כן „גם את תספגו“...

השבויים נראים כגוססים, צללים — לא אנשים, מתנדנדים מרוב חולשה. נשאו כיסאות על כתפיהם והיה זה מעל לכוחותיהם... כולי רותחת! איזו שיטנה, איזו משטמה מאכלות את הלב... איתנה אמונתי בנצחון האמת, אך אלה — תקוות הצלתם נכזבה...

1 באוקטובר.

אני עצבנית, מלאת חימה. צריך לגלות, ככל־האפשר פחות, את הבז ואת שאט־הנפש כלפי אנשים, אני ששט שונאת אותם על אדישותם והשלמתם עם המצב. רק הנענים והסובלים הם אנשיים, להם אני רוצה לעזור, למענם מוציאה אני כוחות וזמן לרוב. החיים מלאי חרדות, מעייפים. לא את המוות אני יראת, אלא את האלימות, אבל צריך להיות מוכנים להיפגש עמה...

לנינגראד מחזיקה מעמד בגבורה. גם אודיסה.

בקולנוע ראיתי את הפנישה בין היטלר ומוסוליני. לא גבוהי-קומה: האחד שריר באיזו מתיחות, למתותיו הדוקות בחווקה, כביכול איש הרצון הנמרץ, הרוצה להירמסות לקיסר, אך העיניים כמו רצות; השני — שערות מלוקלקות, חיוך מלאכותי של הביבות על פרוצוף מצוי של זכן בחנות-של-סדקית. בידיהם גורלותיהם של מיליוני אדם. הלאורכ-ימים?

יומרהקולנוע חוזר טוב ושוב על מראות הערים והכפרים הבווערים. קנים ארוכים של תותחים מפלצתיים יורקים אש, ככול עיי-הריסות, גרוטאות של כל-י נשק, של טאנקים. המוני פליטים על מטלטליהם העלובים, ילדים ובהמתם, ואפילו ציפורים בכלובים, פנים מפורחות של נשים... המוני שבויים במצב של דימום. כל זאת מציגים הגרמנים בגאוות: ראוי, כאלה אנחנו. בהידוק שיניים יושבת אני באולם האפל בין גרמנים ואיבים אחרים, מהרהרת, אם במקדם או במאוחר אראה גם את הצד השני של התמונה...

2 באוקטובר.

השמועות בדבר רציחת צפריה של ילדים נעשות עקשניות יותר. באות אספות רבות. אנשים דוהרים, מבקשים הצלה, מתאמצים בכל דרך לעקוף את החוקים הלא-אנושיים, הפראיים.

עולה בידי להעביר תינוקות עד שנה לערי-העדה, למוסדות-ילדים. מזריקים סמרי-שינה, שלא יפרצו בבכי, נשים טובות (וג. * ואש). מסיעות אותם אל יעדיהם, במקומות שהרופאים מסכימים לקבלם.

ראיתי, ליד בית-החולים, טור של קרונות-משא, מתוכם הוציאו גרמנים פצועים: פצועים עייפים, אפורים-טהורים, הבושי ראשים ורגליים. "בשר תותחים". ברחובות נתקלים באיכרים, הלוקחים שבויים לעבודה במשקיהם. חברות רואים זאת בעין טובה. אומרים, הנה זה אולי לא יצא.

4 באוקטובר.

מספרים, כי הגרמנים שרפו בגיטו את בית-החולים על חוליו ועל כל אנשי הפרסונל, בתואנה, שבית-החולים הפיץ מחלות-מידבקות. הביאו בניין והתיוו אותו סביב לחלונות באמצעות משאבות. ממחלקת-הילדים השליכו את הילדים לתוך משאית וחבילו. טבין מכרי נשרף למוות דוקטור פ, רופא זקן, הרוס משיתוק. האנשים בערו בעודם חיים... יש ואני מהרהרת: האם לא נטרפה עליהם דעתם, על האדונים הגרמנים? אפשר שפסיכוזה המונית היא זו — עד-כדי כך כל מעשיהם הם מתוסרי הגיון, מהרדים, פראיים, ללא השגה בשביל השכל האנושי הנורמאלי.

5 באוקטובר.

עלה בידי למצוא דירה בשביל פארטיזאנית סובייטית אצל אשה אחת דתית. פארטיזאנית אחרת כבר נמצאה אצלי זה שבועיים... אכן, הפחד הוא תחושה חזקה ולא בידי כל אחד להכניעו. אבל, אם מתחילים להיאבק, הוא נעלם. האדם

* ואנדה נישאית, פקידה באחד המוסדות העירוניים; שם השניה לא זוהה.

מתרגל לסכנה המתמדת ונעשה ללא־חת — ואם הנך מאמין בכל לבך בעדקתך, באמתך, גם המוות לא יפתוך.

7 באוקטובר.

ויטיה העלה על הכתב באנגלית את כל המתרחש. ביקרתי אצל אשה שחקנית שיש לה סבר ליטאי בחור־לארץ. הייתכן שדעת־הקהל בעולם אינה יודעת את המתחולל אצלנו? צריך להביא לידיעתם, ומכל מקום לחפש דרכי מלחמה בכל מקום שאפשר. איוו אשה מעניינת. אינה יפהפיה, אבל כמה להט פנימי אצור בה, כאילו איזה כוח פראי כבול. הגענו לחמימות־דעים, היא הסכימה... * האומנם יש עוד מקום בו נותרו החירות, החוק, שאפשר לתזעיקם? ירדתי למרתף, מקום־שם עובדים יהודים. כאן, אצל אשה אחת טובה ואמיצה (כן, גם לכך דרוש אומץ) הם מכינים לעצמם ארוחת־צוהריים דלה. תמונה רגילה מהחיים, אבל איוו טראגדיה מסתתרת מאחוריה... שוב שמועות עקשניות על רציחות צפויות... תחלו ברישום של פולנים ורוסים... לשם־מה? מזון חדש בשביל האלימות והמוות?

10 באוקטובר.

ימי חרדות קשים. באים מכרים ומתנים סבלותיהם וגם זרים לנמרי, מפחדים, המצפים למותם. האנשים רצים רצוא ושוב, מחפשים עזרה. אני מבקרת בבתיים שונים, הולכת למיפגשי־סתר, תמיד מתוך חשש, בציפייה לעונש... הדיבורים על רדיפות צפויות כלפי פולנים ורוסים ושילוחם לגיטו נעשים עקשניים יותר ויותר.

ראיתי היום ארבעה שבויים רוסיים נושאים את גופת הברם: הראש, מוטח לאחר, התנדנד ללא־רוח־חיים. פנים יפות, עדינות. מכאיב מאוד־מאוד. בעיקר מחמת התודעה של איך־אונים. „אקטיביסטים“ שבעים וגרמנים ליוו את החבורה, הם גררו את רגליהם בכבדות. לוחמיה־מולדת, האלמוגים, שנגזר עליהם למות...

מורה אחד סיפר היום, כי הלאומנים־הבורגנים גירשו מאה רשלושים משפחות רוסיות מבתיהן. הגרמנים מטפחים את הרגשות השוביניסטיים ומעודדים את הלאומנים־הבורגנים לרדוף פולנים ורוסים („הפרד ומשול“). לאחר זה יעשו שפטים גם בהם. הן הלאומנים הם סומים ומוגבלים.

הסקתי את התנודות, נעשה חם... כך מתחשק לשכוח ולו גם לשפח את חיוגן שטטביב. אבל לא, אפילו בשינה אני חשה את לחצו.

15 באוקטובר.

הרדעה בשפה הליטאית:

„אף־כי אנשי התבונה, שהם רובו העצום של העם הליטאי, גמנעים במגע עם

* הסולגית של האופרה הקובנאית, וינצה יונסקאית־זאביינה, הסכימה להעביר לירי שגרירות ארצות־הברית בברלין, את הידיעות שנאספו עליידי ו. קוטורגה ואמו, בדבר הרציחות ההמוניות. מסתבר, שהיא קיימה את הבטחתה. העתק המיסמך נשמר אצל קוטורגה עד השחרור ושהה הוא מצוי בארכיון העיר וילנה.

יהודים, ניתן לקבוע, שהיהודים, היוצאים לעבודה יום-יום מהגטו והחוזרים אליו, מצליחים לקשור קשרים עם אורחים ליטאים יהודים. עליכן:

1. נאסר בזה על התושבים הלא-יהודים לקיים יחסים כלשהם עם יהודים, אפילו לא שיחה פשוטה בלשחי בין לא-יהודי ויהודי, אסור למכור, לתחליף או לתת במתנה דבר-אוכל וכל סחורה, אסור בכלל לסחור עם יהודים.

2. המשטרה הגרמנית ומשטרת-העזר הליטאית צוה להכריח כל מגע בין לא-יהודים ויהודים. מפירי הודעה זו ייקנסו חמורות.

אימה להתר. אלפי אנשים מושפלים, נטולי כל הגנה, גורעים מבעלי-היים וכל זה משום היותם בעלי „דם אחר“...

16 באוקטובר.

אודיסה נפלה לידי הרומנים. בלנינגראד נמשך המאבק — עיר הנבחרת...

17 באוקטובר

ייד שלג. חורף מוקדם. העלים עדיין על העצים... זהובים וירוקים... ויטיה סר אלי הערב לשעה קלה. שוחחנו בעניינים רבים, במאבק האנזרי המזועזע, שאין דומה לו בתולדות האדם.

22 באוקטובר.

ראגות יומיים, ביטול ארוחת-הצהריים, הסקת תנורים. הבל על הזמן. מתיר המיצרכים מאמידים, הספסרות פורחת. ההסקה המרכזית אינה פועלת, אין סבון, מכבסים בסודה ובכלור; מצפים אני מחליפה אחת לחדש... כאשר נפגשים משיחים בצורכי-מאכל, בכרטיסי-מזון, היכנ'ומת-ואיך להשיג. חדים נעשים פרימיטיביים... יש ומצליחים לשכנע את הוקיף הגרמני (לימיני — ידיעת השפה הגרמנית) שיעביר לידי השבויים לחם, שומך-חזיר, סיגריות.

30 באוקטובר.

שוב (28.8) הוצאו מהגטו למוות עשרת אלפים. בחרו זקנים, אמהות על ילדיהן, את הפסולים לעבודה. טראגדיות לרוב: יש ותבעל היה בעיר ובשובו כבר לא מצא לא את אשתו ולא את ארבעת ילדיו! יש שהניחו לאשה ואת הבעל הובילו. עדי-ראייה מספרים: יום לפני-כן פורסם, כי הכול, למעט העובדים בעל-תעודות, שחולקו לאחרונה למומחים ולמאיסטרס, חייבים להתאסף בשש בבוקר בכיכר הגדולה של הגטו ולהיערך בשורות. בשורה הראשונה עמדו חברי מועצת הוקנים ומשפחותיהם, מאחוריהם המשטרה היהודית, הלאה-מזה הפקידות המינהלית של הגטו, הבריגאדות השונות, בהתאם לסוגי העבודה וכל האחרים. היו מהם שכונו ימינה — היה זה המוות — והיו שכונו שמאלה. הכיכר הוקפה במכוונות-ירייה ושוטרים. בחוץ עמדה קרה. האנשים ניצבו על רגליהם במשך יום ארוך, רצבים ובידיים ריקות. הפעוטות בכו בזרועות האמהות. איש מהם לא חשד, שגורל מר צפוי להם. חשבו, כי מעבירים אותם לדירות אחרות (בערב שקדם אפילו התוכחו וגם רבו בגלל הדירות). עם שחר נפוצה השמועה, כי בפורט התשיעי

(פורט המוות) כרו השבויים בורות עמוקים וכאשר הובילו את האנשים לשם, כבר היה ברור לכולם, כי זהו המוות. פרצו בבכי, יבבו, צווחו. בדרך היו שגיסו לברוח, אך נזרו למוות. גוויות רבות נשארו בשדות. בפורט הפשיטו את הגידונים ובקבוצות של שלוש-שמונה היו מריצים אותם לבורות. ראשונים הרסו את הילדים. הנשים נזרו על דופן הבור, אחריהן בא תור הגברים... רבים כוסו בעודם בחיים... כל הימים היו שיכורים. כל זה סיפר לי מכר ששמע מפי חייל גרמני, עד-ראיית, שכתב לאשתו הקאתולית: „אתמול שוכנעתי, כי אין אלוהים. אילו היה, לא היה מניח לדברים להתרחש“.

31 באוקטובר.

אני עמוסת עבודה ודאגות. המון מבקרים... בין „החולים“ מרובים הילדים. טרדות ושתדלנויות — יש נשלחים לבית-יתומים ויש למינזר או לכפר. אני ממלאת טפסים שונים, אישורים ליציאה וכו'. דרך קבע לנים אצלי אנשים אחרים ובמשך היום בא אלי קהל רב. אני משתחררת רק סאחר בלילה... מחר, אין לי רגש של סיפוק, אבל גם לא של פחד... איזו אדישות כלפי עצמי: תמחרש סביב הריחו איום ונורא... היום ביקרה אותי אשה נפלאה*, בעלת אופי נדיד בעוצמתו. בעלת גיבור מלחמת-העולם, שעוטר בצלב, נפל בימיה הראשונים. בתה, בת שבע-עשרה, קומסוטולית, מלאת-להט ומוכנה לחרף נפשה, נורתה למוות בימים האחרונים בפורט התשיעי, כעבור תעמולה נגד המלחמה שניהלה באומץ-לב בקרב החיילים הגרמנים; תבת השנית, בהיותה יהודית-למחצה, שולחה לגיטו; והנה מרחף מעל ראש האם איום מתמיד ואין היא גרתעת כוונת עורה בתיקף רחב לאחרים. היא לקחה אצלי רעל, בכוונה להתאבד, אם יאסרו אותה... באיוז איתנות והתאפקות נושאת היא את אסונה האמתי העמוק!

10 בנובמבר.

היום ראיתי שבויים בלויים, מעונים, שנשתרכו בכוותח אחרונים, בגרירת עגלה עמוסת לבנים, בפיקוח „אקטיביסטים“ שמניסרצוף וגרמנים. איכר שנודטן, רצה לתת סיגריות, הם לא הרישו. על הערתי, כי אל להם להיות רעיליב כאלה, הגיב אחד בגערות ואיים עלי במאסר. ראיתי כיצד ארבעה גרמנים ורוביהם בידיהם זירזו קצין גבוה רוסי. הוא צעד שקט ומכונס בתוך עצמו. הם יורים בגל הקומניסטים והקומיסארים. עיני ליזו אותו בכאב צורב. כשדרות, שכנו בעבר על-ים הצבא האדום הובלו שבויים בהמון. אחד נפל והגרמני התחיל לרטוט אותו ברגליו, לגדף ולצרחה. מקרב העוברים-והשבים שנתקלו יצאה אשה, שניסתה למחות ומשטרה אסרה אותה. היא הושיטה את תעודת-הזהות שלה ואמרה: „אני בן-אדם“.

נרמתי לי תמיד כי אני שומעת קריאות לאינספור לעזרה, לנקמה, כאילו האוהר רודי בהן... אחות צמאון אני למאבק, לגמול.

* מאריה הולצמן, ציירת, אחת הראשונות שהצטרפו לשורות המאבק האנטיפאשיסטי, מתה מות גיבורים.

22 בנובמבר

לחיותו של ויטה, טוב־לבו, תחושת־צדק וצמאון־הקרב שבו משמחים אותי ומעוררים בלבי חרדה כאחד... הצפיר לו משהו? ... צדקו הגרמנים: גורל אירופה ואולי גורלה של האנושות כולה יוכרע במלחמה האיתנים הזאת.

9 בדצמבר.

בבית־החולים מתים השבויים מצפדינה, מאפיסת־כוחות, מרעב. יש ויעלה בידם להעביר ידיעה כלשהי, אך מה קשה לשדל את אלה שבהם הדבר תלוי. אתה מתחנן, כאילו היו צריכים לגמול עמך חסד אישי גדול. בכפרים מכוסיה־שלג חיים אנשים פשוטים, טובים, המושיטים עזרה לאומללים, ללא דברי־חלקות... מה איומים החיים! טוב למות מלחיכנע לטחנות האופל, הנורדים את העולם לאבדון. הגה עורך ויטה מסעות בתוך יערות־החורף לאורך כפרי־עוני. הוא עושה את לילותיו, אם באחוזה ואם אצל כפריים, נודד בחשיכה מביקתה לביקתה ומחפש ידיד־נעורים המסתתר שם עם משפחתו. הם נפגשים, מה רב הרוגע שהוא הביא להם. עודד אותם, מסר לידיהם מה שהביא אתו. האנשים מוצאים מחבוא בערימות הקש, במתבנים הריקים. עזירות עליהם שעות־ללא־קץ של פחד, חיייהם הלויים להם תמיד מנגד ויד המקרה מסריעה בגורלם — הרחמים או רדיפת־הבצע! חיים של עיגולים! והצפיר הזה, טוליה*, מערים על כל אלה, בקריאת שירי פושקין. בלימוד ובכתיבה על אמונתו באדם, שינצח את הרע ויצור, בסופו של דבר, חיים של אשר ושל צדק! ואמנם, אמת היא, כי „אדם — משמע גאוותי! אני מתגאה בטוב־לבו ובאומץ־רוחו של ויטה. אך מה חרדה אני לשלומו! בעצם, מימי ראשית המלחמה לבי כאילו התכווץ מכאב... תחושה בלי־כך לא־נעימה... מה רבות הנשים המבכות את בניהן! „לא ישכחו את בניהן שנפלו בשדה־הקרב כשם שערבת־הפכות לא תרים את ענפיה השחים... בכל הספרות העולמית לא זכור לי שיר נפלא יותר, המתאר את סבלן של אמהות לעת־מלחמה, משירו של נקראסוב.

20 בדצמבר.

לא רחוק מביתי, ברחוב קאירונזי השכן, הקימו הגרמנים, עלישפת הנימאן מחנה של שבויים. גדר ארוכה וגבוהה, תיל דוקרני, מיגדלית־צפית לזקפים, צריפ־רעץ קיציים לגמרי... מדי בוקר מריצים את השבויים לעבודה. מראה־פניהם מחריד. לבושים בגדי־קצ, רבים מהם יחפים, רועדים, הפנים כחולות או עומות חיורון ירוק, או נפוחות ולהיפך, סחופות... פעמים אחדות מסרתי להם מבעד לשער, בהסכמתו של הזקיק, כיכרות־לחם. כפנים מגרש מרובע, כבוש ממיצעדי רגליים, ריחות כמו של גן־חיות, מעורבים בריח צורב של חומרי־חיטוי... אסור לומר מלת־ברכה. בהתחלה ניתן היה להעביר להם יום־יום. היום שלח אותי הזקיק אל הקציף־התורן. נכנסתי לצריף־המיפקדה, חם. הראדיו מנגן. לבקשתי תאדיבה להרשות העברת לחם, נענה קולי־מפקדים גם, לשם־מה אני נדחפת לכאן. שילחו

* נפתלי שווארץ, סטודנט באוניברסיטה של קובנה, נרצח ב־1942 על־ידי הפאשיסטים המקומיים (עי' תרשימות מ־15 בנובמבר 1942).

אותי לשוקרה הקרובה. תחילים השתויים סקרו בהשתוממות את תיקי, שהכילו לחם. אחד מהם תפס תיק ואמר, כי הוא קונה אותו בעד עשרה מארקים. לקחתי מידיו ואמרתי, כי בעצמי שילמתי אתמול חמישים. חייל אחר, בעל חיוך חמדני, הרכין את ידו, כאילו הוליד גברת ואמר: „אם יש לך בת בת שבע־עשרה, רק לא יותר, בבקשה, שלחיה אלינו“. את הלחם לקחו ושמו בארון. היה ברור, לשבויים לא יסירו. התמותה בקרב השבויים מעוררת אימה. את חולי טיפוס־חבחרות מחסלים בירייה. לסובלים משלשולים ומרעב מניחים לגווע... זה הדבר המענה ביותר, המונוע... אין לשאת את המחשבה, שאפשרית המתת לחמי האויב בייסורים לא־אנושיים של רעב וקור... האומנם אין החוק הבינלאומי אוסר אף מעניש פשעים כאלה? שאלה תמימה, טיפסית, „נשית“... לך וסנה את כל החודים, שהפאשיסטים הפרו לעיני האנושות הגדהמת!

אצלנו נסגרו הכנסיות, בתי־הקולנוע והתיאטראות. בבתי־המסחר תורים עצומים. לקראת חג־המולד מחלקים חמאה וביצים (שתי ביצים לחצי שנה!) וכן חצי ליטר ייִש. בחנויות הגרמנים (על הדלת שלט: „לגרמנים בלבד“) שפע של נקניקים, קותלי־חזיר, לחם לבן, סמנתקים. תורים אין אצלם.

22 בדצמבר.

היטלר נטל לידיו את הפיקוד והרחיק את הגנרלים. מהלכות שמועות, שהגרמנים נסוגים וכי הרוסים כבשו מחדש ערים רבות; והודעה הרשמית מספרת, כי „התזית מתיישרת“. נערך איסוף של בגדים חמים בשביל החזית.

24 בדצמבר.

הושב גרמני אומר, כי הגייסות נסוגים לעמדות חדשות וכי באביב יבוא קץ המלחמה. היום קרה של ד מעלות. את ערב חג־המולד אין אנו חוגגים. אף־על־פי כן חילקתי לילדים מתנות צנועות, כמעט עלובות, ובחור־הקבלה העמדתי באגרטים ענפי אשוח נחתוחים. כחמן לא ראיתי יצר ולא נשמתי אוויר צח. כמעט שאיני יוצאת מחבית, שלא לבלוט יתר־על־המידה בעיני הבריות.

27 בדצמבר.

בבית־החולים גוססת ילדה בת שלוש מדלקת־המוח. האם יושבת למראשותיה ומעיניה ניבט איזה יאוש אטום. כמה לעודד אותם? אף־על־פי שבעשרות שנות עבודתי הרפואית ראיתי הרבה מוות ובצורות שונות, אני מוסיפה להגיב בחולניות על איך־תאונות של הרפואה.

איני רוצה למות. רוצה אני לחיות, כדי שאוכל לחשוב, לעבוד. אני מאמינה באנושות... אם זו יכלה להתעלות מהפיתקאנתרופוס ועד טולסטוי, בטהובן, פושקין, מנדלייב, ליצור אמנות, מדע, לחקוף את העולם כולו במחשבה מכונפת, היא יכול תוכל גם לכוותה האופל המשעבדים עכשיו את אירופה.

28 בדצמבר.

ויטיה החליט לנסוע לעבודה בבילורוסיה. הוא חושב, שיהיה שם נחוץ יותר מאשר כאן. קרוב יותר לעם, להזית, רחוק מתלאומנות שלנו.

29 בדצמבר.

שוב הביאו יהודים רבים מצרפת, מהונגריה, מרומניה. ראינו איך הלכו מתחנת הרכבת, לבושים יפה, עם מזוודות, גמריצים ושמיים. הם חושבים, שהביאו אותם לעבודה. מקץ ימים אחדים לא נשארה מהם גפש חיה... הם נורו בפורט התשיעי. הכינוי „פורט המוות“ דבק בו יותר ויותר. היום בא איוה איש מוזר, נראה כפועל, אמר שעלי להיזהר והסתלק במבט מסתורי. האם לא פרובוקאטור?

31 בדצמבר.

עלה בידי למסור לחם וסיגריות לשבויים ברחוב. הליטאי ששמר עליהם אמר בטוב־לב: „תני“.

בשעות היום בא מאגיסט מהנדס, לשעבר עסקן ציבורי חשוב, התחמק מהעבודה, אף־על־פי שהדבר מסוכן לשנינו. שתי אחיותיו נרצחו באקציה הגדולה. מסרתי לו את הפציו שהפקיד בידי, כסף, חמאה, לחם. הוא אמר, שכוחותיו כלים והולכים. ליל השנה החדשה! הכול הלכו, הסקתי את התגור. עייפה, עצובה, נשכחתי יחידה בבית. מהרהרת ברוסיה, באנשי רוסיה, המיליונים שניטלה מהם קורת־גג, הסובלים מחסור. אבל, הם מצויים בין הקרובים להם, הם טאבקים, עובדים. הרבה יותר קשה לאלה שבאוורי הכיבוש... כעמוד הראשון של עתון גרמני תצלום של שבויים רוסיים. המוני דיוקנאות מעונים וסובלים. אבל יש ביניהם גם גאים כאלה, אפילו מלגלים.

שנת 1941 תיכנס לבצח להיסטוריה כעדות להתנפלות הגרמנית השפלה והתגוננות הנכורה של הרוסים. היטלר מדבר ומחלל כל דבר קדוש, על „האמת שתכניע את השקר“; על אחת כמה וכמה רשאים אנו לדבוק באמונתנו, שהאור יבצח את החושך, אפילו יארכו השנים... בא ויטיה. שתינו לנצחון, לשיחרור, לחיי כל הלוחמים ברע...

אבל בינתיים... מאחורי הכותל מההוללים גרמנים שיכורים בחברת אנשי המשמר הליטאים. צורחים וצוחים בקול־קולות. עדיין הם מאמינים בנצחונם הסופי.

מה מרגשת היא פריחתו של שיח הביסוריות על השולחן, שקיבלתי לכבוד השנה החדשה. אירפצם היה החדר טובע ביום של סרחים... ורדים, ציפורניות, יקינתונים, היו מביאים לי שי לחג חולים וידידים, עכשיו עלטה. מלחמה, טיפוס הבחורות. מוות. כיבוש. אבל היכר־שהוא אכזב, שמש, חום, ופרחי — שליחו הראשונים.

שנת 1942

6 ביאנואר.

יום מוטרד, וכן גם הלילה. לבנה אצלי נערה מקסימה. אביה ושני אחיה נרצחו. היא זקוקה לעזרה. ממצויאים אמצאות, מתחבלים תחבולות.*

* הצלחתי לסדרה לעבודה עד השיחרור ברפת, כמפרון נידח (הערת המחברת ב־1945).

היו שני ימים חמים, אפורים. היום בהיר, קר... אני קופאת מקור. התגוררן מחמם את החדרים אד"מ'עט.

14 ביאנואר.

קרת גדולה: עשרים ושמונה — שלושים מעלות. בבתיים רבים התפוצצו צינורות המים, אנו מחליפים חפצים בעצירהסקה. מראה השבויים מחריר. אלפים אלפים מהם נפטרים. מדי עוברי ברחוב השכן, מקום-שם עומדים צריפהעץ, לבי מתחמץ בקרבי מרחמים ומכאב אינאונים. יש אשר, לעת-בוקר, מריצים עליפני רציפהנחור, לעבודה כנראה, את החוקים יותר. דמויות-בלהה, צלליאנטי! הכיצד רשאים אנו לחיות בקירבה, להשלים עם הרישעות הזאת, להיאלם-דחם! יש ובדרכים שונות עולה בדינו להעביר אליהם דבר-מאכל, לפני ימים אחדים ירו הגרמנים אשה למוות, על-אשר זרקה לחם מפל לגדר. מי היא הגיבורה האלמונית? הגרמנים לא התירו לאסוף את גווייתה במשך ימים אחדים.

16 ביאנואר.

קר... הימים בעבודה חולפים סחר, ולעומתם הלילות הם אינסופיים. המקור היחיד של שמחה ושל עידוד הוא במקלט הראדיו, המכסה בכר, בשמיכה והאוזן נלחצת חזק ושומעת קולות רחוקים של העולם הסובייטי החופשי. המאזינים! הם לוחמים!

19 ביאנואר.

גייסות נוסעים לחזית ללא-הפסק, שוב ושוב מטרטרים טאנקים בלילות... למזרח ושוב למזרח! הרכבות גדושות עד אפס מקום. מהלכות שמועות על אסונות-רכבות תכופים, לא תמיד יד-המיקרה בהם... הספסרות פורחת, שכן המנות המוקצבות לשבוע הן בגדר מאה גראם שומנים, מאה וחמישים גראם סוכר, מאה גראם בשר, מאה גראם גרעינים, לחם אנו מקבלים מאתיים גראם ליחם. המחירים האמירו לשיאים — פי עשרה מאז הסתיו, הססחר הפרטי אסור ונענש במאסר... הימים מלאי חרדות, ויטיה נוסע. אני חוששת לאבדו: הוא נוסע למקומות-סכנה, בלילות נקטעת השינה והחטופה כמו בהלם-לב ואני מתעוררת: „הוא יאבד“... השוטרים, השומרים בקור הזה שתיים-עשרה שעות במשמרת (הכפור מגיע לעשרים — עשרים-וחמש מעלות) על השבויים, שופכים עליהם את כל חמתם: מכים על כל צעד, הורגים. הן לא יאונה להם מאומה בעבור זאת!...

24 ביאנואר.

הכפור מגיע לשלושים מעלות. במטבח קפאז המים. הימים מייגעים, עמומים. כמו בארץ-גוירה. במרחבים הקפואים של רוסיה נמשכת המלחמה. קרבות אכזריים של הגרמנים, המתגוננים הפעם, והנפונים! לא מן הנמנע שעברנו את שיא-המשבר! כך גוברת האמונה בנצחון האמת על הכוב... אני מבלה בקריאה שעות מרובות... קראתי ספר מסעות לקוטב הצפוני. כמה כושר-עמידה, צמאון-רעת, כמה מעפלי-גבורה! חוק הוא, שיש אנשים שכל דאגתם

נהוגה ליתרונות חייהם האישיים, לקאריירות, ולעומתם יש, שאש הדעת יוקדת בהם והם מקדישים את חייהם לרעיון גדול. מה רב האושר, כאשר שוב ושוב מופיעים כוחות-ענק ולבכות לוחטים, המוצאים בתוך התהוירובות של המאורעות ההיסטוריים את חוט-השני ומעוים להוליד את ההמונים אל הסוב... ואף-על-פי-כן, הכוח המניע הוא העם כולו. אילמלא מאמציו וקרבותיו, דברים רבים לא היו מתרחשים, לא היתה היסטוריה.

הגרמנים מוסיפים להפחיד את אירופה, מעל-דפי העיתונים, בקומוניזם והם-הינם אלה המצילים אותה בדמם, והרי זה דחליל יפיל בשביל בעל-ירכוש ובורגנים. למעשה, המלחמה הרעיונית בקומוניזם באה לחפות על התיאבונות הקולוניאליים כלפי הסלאבים.

קשה... בימים משכבר, יש אשר המוסיקה הולוכה לעולם אחר, נפלא. עכשיו סר כוחה... הספרות, בייחוד ספרות המסעות, יש בה יותר, כדי להסיח את המחשבות מהמציאות.

26 בינואר.

קר עד-מאד... ויטיה נוחג לבוא, גותן לי זריקות. אתו קל לי: איזה להט יש בו בכמיהתו לשרת את בני-האדם. אבל מה דל נשקו לעומת מעשי-הנבלה. אכן, הוא נוסע! תפרחי לו כובע-פרווה, השגחי כסיות, כלילבן...

1 בפברואר.

אחת החולות סיפרה: שמונה-עשר קומוניסטים רצחו הגרמנים בקתות-רובים, לאחר-מכן שפכו בגזין על גוויותיהם ושרפון; הם עצמם עמדו סביב המדורות, פצחו בשירה...

תומאס מאן דיבר היום מאמריקה (איזה פאתוס עמוק בקולו!). הוא אמר, כי ארבע מאות יהודים מהולאנד שולחו לגרמניה, מקום-שם ניסו עליהם פעולת גאזים רעילים. הם מתו בעינויים אימים. אכן, משהו חייתי טופח בעשר השנים האחרונות, אך מסתבר, שהקרקע כבר היתה מוכנה לכך, עוד בשנים שעד 1914.

3 בפברואר.

שוב מספרים, שנרצחו שלושת אלפים יהודים... סיוט... לאושרי, ימי עמוסים לעייפה, עד-כי לעת-ערב כוחותי בל-עמי לאחר „הרפתקאות” היום (שעליהן אף אני רשאית לכתוב)... הרוסים חוקפים. הגרמנים נסוגים. עובדה!

5 בפברואר.

קרת, סערות-שלג, רבים הקופאים בחזית. קרבות עלי-יד הארקוב ורז'ב. היאפאנים כבשו את סינגאפור. מחמת טיפוס-הבהרות סגרו אצלנו את בתי-הקולנוע, את התיאטרון, את הכנסיות. מתנהל מאבק נגד הספרות, שהיא בלתי-מנוצחת: בלעדית חיינו גורעים מאפיסת הכוחות.

8 בפברואר.

נורו ארבעים ושניים קומניסטים — „מבעירי בעירות, מסיתים, רוצחים, מסייעים ליהודים“.

10 בפברואר.

„כל שיעור להמשיך בפעילות הבולשביסטית, המתחרתית־הפושעת, דינו תשמדה. הבולשביקים גורשו ולא יחזרו לעולם“ (מתוך העתונים).

12 בפברואר.

שמועות מהלכות, כי חמש־מאות יהודים ששולחו לריגה, נוצלו לצורך ניסויים בנאזים רעילים.

הקרה בעינת — אנחנו מתגוררים בחדר אחד: ישנים בו, מתרחצים, מבשלים את הארוחה על התנור, מייבשים את הכבסים. במטבח קמאי המים על הריצפה. עצי־הסקה יש מעט, קיבלנו אותם בעבור רהיטים. בעצם, בקושי אני מוצאת את ידי ואת רגלי בעסקיה־החיים. אני ממעטת בשינה. החשישות גוברים עלי... לעתים קרובות מאוד עושים אצלי את לילותיהם נרדפים שונים...

15 בפברואר.

בלילה צילצול עקשני. תקשה בדלת — משטרה. נכנסו שישה אנשים, אנשי משמר וגרמנים. היתה הלישנה (אומרים, כי אלה נכתבות בערימות). כביכול, זה חודשיים הם עוקבים אחרי המתרחש בבית... היתה זאת תחילתה של מיספר שעות לא־נעימות, אבל הם חיפשו אנשים ובספרים לא נגע, לשמחתי...

בערבים, באפילה, נוסעות ללא־חפזיה משאיות גדושות חיילים. שורות ארוכות של קרונות־מסע מסתדרות לאורך הרחוב ומציצים מתוכם ברנשים מקוסדים עם רובים. בעיר עלטה, שיממון, תליש־לג, כאילו היה זה כפר. אירשם מתחוללים, ללא־רתם, קרבות אכזריים. גם אצלנו הם מתחוללים, אך לא בגלוי, כ־אם בהסתר.

16 בפברואר.

הג „עצמאותה של ליטא“. העתונים עוברים עליו בשתיקת ענווה. על גגות הבתים וזנפו דגלים פת ושמ. חלפו במיצעד שני גדודים של „מתנדבים“ ליטאים... כל מה שנשאר מ„עצמאותה של ליטא“ שהובטחה בקול־קולות, מסתבר, כי ה„פאטריסטים“ מסתפקים בכך. ככל־ישרות מתמכרים הם לציד קומניסטים ולרצח אנשים, רק על־שום שדם יהודי נזל בעורקיהם. ואילו הגרמנים, כיאה לבני „הנזע הפליון“, בונים להם „ב„אירופה של העתיד“, המועלית ללא־הרף על־גם, כנראה לא ישפר חלקם של המשרתים הקטנים — בעלי־בריתם של הגרמנים. „המתנדבים“ הליטאים שלנו, שחזרו מהחזית המזרחית, מתאוננים, כי דאגת הגרמנים נחונה תחילה לפצועיהם ורק אחר־כך מתפנים הם לפצועי בעלי־בריתם ולא־אחת מפקידים אפילו את הפצועים־קשה.

21 בפברואר.

ויטיה לן בביתי שני לילות. מדי ראותי אותו, בטרם פרידה, עובר בי רעט של שמחה המהולה בכאב. בלילה לא נרדמתי: שמעתי את נשימתו, ותענגתי לטראה

פניו החביבות, שרו ונעשו קשוחות כלשהו, אך לא איבדו את תהנועורם... הוא ניסע וראשו מלא תוכניות מסוכנות. מה גורא הדבר, שבמקרה של כשלון לא אוכל לעזור לו.

22 בפברואר.

תלילות מלאי חרדות. דומה, כי כל־פעם נעשה הכל מאוים יותר, מסוכן יותר. לאור־חיים, כאילו קל יותר: עבודה, דאגות, עניינים, ראדיו... היום זורחת שמש בתורה, הקור מגיע לארבע־עשרה מעלות, תל־ישלג גבוהים ברחובות, אני קוראת זכרונות של מנחת, שגילה את ההרדמה המקומית. מה שקטים ושלווים היו החיים...

23 בפברואר.

ערב נפלא. גון של תכלת על השלג הלבן, הירח הגבוה אינו מעמם אורם של כסיל (אוהבת אני את קבוצת הכוכבים הזאת) ואברק, שבוחק כחול באורו, ויטיה הראה לי את שבתאי, את צדק, את מאדים, בהשוואת לאורו הבוחק של אברק, אור כוכב־הלכת הוא שקט, נוסך שלווה ושלום... ויטיה שת, כי רב הטוב שלמד באמצעותי וכי בחוצה אני לו רשנינו נפעל יחדיו. לבי גאה מדברי התוודותו. מאז ומתמיד שאפתי להיות ידידתו, להנחיל לו מהטוב שדליתי בספרים ובחיים.

24 בפברואר.

אתמול ביקרתי בביתו של פרופסור משיכל מאד* כתמיד הוא גדוש מחשבות מחוכמות, אך מעורפלות וללא־תכלית. הוא כלי־כך לויאלי, כלי־כך דבק בשמירה על שלווה ובטחוננו, עד שאין בו האומץ לדון או להאשים אף לא אחד. נראה, כי הוא מחשיב מאוד את העובדה, ששמו רשום, בצד זכות אצל הגרמנים...

25 בפברואר.

יצאתי להשיג מזוודה בשביל ויטיה. מן המוסד הליטאי שילחו אותי בגסות אל הגרמנים. הבניין של הגנרל־קומיסאר הוא אחד היפים בעיר. בפנים חם, סדר, נשים רבות. גרמניה מסבירת־פנים נתנה לי את כל המידע הדרוש. היתה לי הזדמנות להיווכח, כמה נושלת אספקת המיצרכים לאוכלוסיה הגרמנית. הגרמניות מביאות יופ־יום לחם לבן, נקניק, ביצים, פירות — כל מה שאנחנו איננו זוכים לראות בעינינו — לקנאתן הגדולה של עקרות־הבית שלנו. ובאשר לאנשי־הצבא, הריהם מתפסמים בצורה נפלאה: שימורים מנורבגיה, סרדינים ויין מצרפת, משהו מדניה, שוקולד, ממתקים וכו'. בדואר תורי חיילים, המשגרים תבילות עם שומן וקוֹת־לִי־חִיר ליטאים. הגרמנים מחרימים אצל האוכלוסיה צורכי־אוכל למכביר. הם חיים בלישא שלנו בשובעה ובשיכרות.

...החיים נעשים איזמים יותר: הונחנו מלקות לכל אלה שלא התייצבו לעבודה בלי סיבה סבירה. מכות בפרצוף על כל צעד... היחס לליטאים כאל נחותים מתבלט

* פרופסור ו. סטאנקביץ, משפטן, מחבר שורה של ספרי סוציולוגיה, בעלי אופי ליברל־אוטופי.

יותר ויותר ואתו מתגבר היצר ליטול בכוח ואפילו לשדוד, ועיר שם ועיר שם ניכרים סימני הצטללות ראשונים במחוזות...

26 בפברואר,

היום יוצא ויטיה בדרכו לנו... רוצה הוא לעבוד במקום, שהתושבים סובלים יותר מהכיבוש ולוחמים בו בצורת אקטיבית יותר. נתתי לו כל מה שיכולתי בחפצים ובכסף. גם ילקוט שירים אהב. הוא הלך לעת-ערב. נישקתי. השתדלתי להטביע בזכרוני את דיוקן-פניו, "לעשות צילום במוח", כפי שנהגנו להתבטא בנעורינו... שיער מחולתל, מצח גדול, גבות, מבט פתוח של עיני-תכלת גדולות, גבינים רחבים, סבוכים, פה קטן, סומק נפלא. מעין פיזור בחילוד. קול עמוק ורך... הוי, מה צר, מה מכאיב להוציא, ביקודו, בחוסר-נסיונו, באי-הירותו, אל מחנה-האויב... חזרתי לאורכו של רחוב לבן ושקט, הלך ובכה. אמהות מכל הארצות — רוסיות, גרמניות, אנגליות, אמריקניות, יפאניות, סיניות, צרפתיות — כולכן כולכן אחיותי. יומם-ולילה, ימים ולילות עוברים עליכן בציפיות, ובינתיים, אפשר שיד-הברזל של גורל בלתי-נמנע כבר הכריעה לאבדון את בנכן, שגידלתן באהבה רבה כלי-כך! אך אם אהבות אתן, אלי-נא תסתפקו בבכי — קומו להילחם במחוזות-הרשע המלבים מלחמות. אכן, באשר לי, אומרת אני ועושה. אבל, בזה הרגע כוכה אני ובלבי ערגון צורב ומענה... היום כה תשושה אני, כה הרוסה. רחקה ממני הגבורה. אדם כה קטן אני...

27 בפברואר,

הבורגנות הליטאית נסכה בנוצר את רעל השוביניזם, האנטישמיות והשנאה העיוורת לכל דבר רוסי, שלא לומר סובייטי, חלק מהצעירים מתפארים בכך, שאינם שומעים שום שפה זרה, השכלתם ירודה, כל מחשבותיהם מתרכזות בשאיפה לפינת-שובע, בבית משלהם או באחוזונת. רעיונות השירות-לאדם ורים לרוחם. מוצאם האיברי אינו מונע גילוי אדישות לגבי מצבה הכלכלי של האיכרות, פיגורת, בערות, עוניה. אירגונם הגדול ביותר הוא קלריקאלי. צרות-האופקים שלהם מסבירת את קלות התמכרותם לתעמולה הגזענית, המפתה בהבטחות על, "ליטא העצמאית". היום היתה לי שיחה לא נעימה עם רופא צעיר, שעבר לשרת את הגרמנים. הוא כורע ברך לפני ישותם, "הבלתי מנוצחת", "תרבותיותם", הוא מצדיק את "טיתורה" של ליטא מ-"השתלטנות היהודית". בעיני ויטיה הוא שוטה: "תחת להסתדר הוא דוהר להיכן-שהוא, לאיוו עבודה לא כדאית מעיקרה". יותר מכל בערה בי חמתי להשחית, על שלא הצלחתי להביע את איש-שיחי לעניין טוב אחד. איש חסר-תקווה.

היום, כתמיד, שקרעה בטירחות ובהרפתקאות שונות, חלף מהר ועתה, בלילה, טוב כלתה נפשי אל האיש הקרוב שנסע. בלעדיו ריקנות, דאבת.

5 במארס.

הקרר מביע לתשע-עשרה מעלות. החורף מתמשך. לגרמנים הוא מוזק יותר מאשר לרוסים. משום-כך יש לתפיק רצון ממנו. בלילה קראתי ספר זכרונות של

מנחה בשם „ימי שמש שחלפוי. מזכרים בו לרוב מלומדים וסופרים של גרמניה במאה התשע־עשרה. איזו רמת־השכלה גבוהה, איזה רוחב אינטרסים, אהבה לשירה, למוסיקה, לאמנות, כמה לחט ורומנטיות. מה רב הניגוד עם הדלות של היום: הגזענות, הצבאיות, פולחן הכוח הנס.

בעתון, במאמר על מחנות־העבודה לזרים, מתואר למעשה, בצביעות מחוצפת, כמקובל, משטר של מחנה־אסירים: משמעת צבאית, אין אדם רשאי לאכול את פת־הצהריים שלו בחברת בני־ארצו או ידידיו. לזה קוראים: חינוך הנפש „החברתית“. במציאות הרי זה צירוף של קסרקטין, בית־כלא ומינזור. עבדים נכנעים שמחוץ לכל חוק. מקרב הליטאים כבר ערקו איראלה. הם מספרים, כי הגרמנים מקיימים אותם על לחם צר, מצווים לעבוד במקומות מסוכנים ומזיקים שתים־עשרה—ארבע־עשרה שעות, מתייחסים בנסות וברישעות...

היום בא אלי לפתע חייל גרמני עם מכתב מחגיטו, בו אני מתבקשת לשלם לו סכום ניכר. נראה, כי צריך לתת בו אמין. אמר, כי הוא מוועד מרדיפת היהודים ורואה חובה לעצמו לעזור להם. הפנים לא צעירות, גבוהות, מביעות טוב־לב. ידעתי גם לפניכן, שיש גרמנים בודדים, בעלי יחס אנושי לקרבנות ההיטלריים, אך פנים־אליפנים לא זכיתי לפגושם. אור ניצת בגשמה — לא כל העם הגרמני הורעל; יש בהם, החשים את האמת ואף אוזרים אותן ללכת בשבילית.

6 במאמר.

איברה בעיירה אנושקי הסתירה שתי נערות יהודיות במשך כל החורף. מישחו הלשון. באו „אקטיביסטים“ ליטאים בלוויית המשטרה הגרמנית והוליכו את כולם ליער...

7 במאמר.

קור של עשרים מעלות. בהיר. שמש זוהרת! אך מה עצוב. ב סיפור על כפר של רוסים, לא רחוק מקובנה, מקום־שם הסתתרו שבויים רוסיים, שהגרמנים הקיפו בלילה, ירו למוות חמישה־עשר קומסוטולאים ומאה אנשים ויותר הרבילו לבית הסודר, לאחר שהיכו בהם מכות־רצח... בלילות אינני נרדמת. זה שבוע שאני חשה ביד, נוראלגיה כתוצאה מתקור בדירה.

9 במאמר.

מהבוקר מטוסים טסים ומטרטרים. מזויסיה אין ידיעות. אני חרדה...

15 במאמר.

קור — חמש־עשרה—עשרים מעלות. שמש, אבל קר. הרחובות מכוסים תל־שלג. אין איש מסלק אותו.

נורו למוות ארבעים איש „באנדיטים סובייטיים“, בעבור הצתות ו„מעשי חבלה“... מכרה סיפרה, כי בלשים מתנדבים ליטאים פגשו ברחוב שני יהודים שלא היו מוכנים על בגדיהם, קראו למשטרה, שאסרה אותם... מ„פאטריוטים“ מסוג זה פוחדים אנו יותר מאשר מהגרמנים.

18 במארס.

יום אפור וחמים. זו הפעם הראשונה נשמע ציוצם של דרורים מאחורי החלון. חורף וזעף. ברוסיה עדיין עומד כפור של שלושים מעלות. לפי הודעות הגרמנים מתחוללים קרבות-הגנה נמרצים. הרוסים תוקפים. מהחזית מגיעים שבויים קפואים. הקרונות רחוסים עד-כדי כך, שבהיפתח הדלת, נשפכים המתים כמו עצי-הסקה... שוב נורו לסוואת שמונים איש, ביניהם ארבע נשים, בעוון „בגידה“.

מוויסיה ידיעה קצרה: חיבריא...

24 במארס.

בערב אועקה. מתברר, כי חלפו מעלינו מטוסים רוסיים בדרכם להפצצת וילנה. נהרסו בתריסקרסטין, מחסני-רכבות. יש הרגים. קטני-המוחין שרויים בדאגה ואילו אנחנו מצפים. מה משמח לראות את ידם המענישה של הידידים.

26 במארס.

בכפר רחוק אצל איכרים פולנים מסתתרים מכרים, רופא ומשפחתו: אב, אם, בן ובת. הבן טוליה הוא ידידו של ויטיה. מסתירים אותם לסירוגין באסם, בעליות גג, במחסנים, וסוסים בערימות-של-קש. בחש-תמיד לבגידה, בחרדה מתמדת, נרדפים ומוטרדים, חיים הם זה שכעה חודשים, אך שומרים על רעננות ומוסיפים לקוות. אני שולחת להם אחת לחודש בגדים חמים, כוהל, סבון, גפרורים, תרופות וויטאמינים — כל מה שניתן להם להמיר אצל בעל-הבית במזון. טוליה משגר אלי מכתבים נפלאים כליכך, עד שאני קוראת וחוזרת וקוראת אותם פעמים מיספר. הם מכילים אמונת עזה בטוב, באנושות וחובה להטיגורים וטוהר של לב עדין. בצער רב אנוסה אני להשמיד את המכתבים. בלא-הכי אני כבר מסתכנת, בשומרי על יומני, אבל בלעדיו לא אוכל לחיות. חובה היא לרשום למזכרת הרבה מן המתרחש סביב. טבעם של הבריות לשכוח בקלות-יותר ובמהירות-יותר את כל אשר עבר עליהם...

2 באפריל.

בני-ביתי מוכיחים אותי על נטייתי להתחלק עם אומללים בכל שניתן, לעזור פעם-בפעם. יש הכרה להסתיר הרבה, תמיד להיות על המשמר. אני מתגעגעת על ויטיה.

ספצצת מטוס נהרג בוילנה כומר, „פאטריוט“ ליטאי גדול (שאת לא אוכל פאטריוטים אלה!), שלחם נגד „השתלטנות הפולנית“. הליטאים משוכנעים, שהפולנים סימנו לטייסיים את תבניין בעזרת רקיטות (לפי ידיעות אחרות, נערכה באותו בית אסיפה ואור גדול בקע מתוכו). נורו לסוואת שלוש-מאות פולנים בני-ערובה ושבע-מאות נאסרו! הלאומנים מסכמים את חשבונותיהם עם הפולנים, וגם הם מצידם לא נשארים להם חייבים. הגרמנים רק לכך הם זקוקים, מה מטופשים הם האנשים! מה מאוס השוביניזם הזה!...

5 באפריל.

ברחובות אין רואים ילדים כלל, גם לא אנשי אינטליגנציה. מדהים שפע

הפרצופים המנוונים, הנסים, רבים החוליגאנים, הממליכים עצמם על המצב, בלילות נשמעים לא אחת חילופי־דעות בלתי־סדורים, שיכורים לרוב, הנרמנים משתכרים עד־להחריד.

היום הם, סגרירי, ברחוב הראשי ערימות אשפה, בתים מקולפים, חלונות־ראווה אטומים... הנרות סגורות, דכאון, מיאוס־של־ריקנות, האם לא זאת היא „אירוסה החדשה“?

9 באפריל.

איוז הרגשת הקלה ואיוז שמחה, כאשר הנך מוזמן עם אנשים שמחשבותיהם עולות בקנה אחד עם מחשבותיך! היום נכנס ידיד צעיר אחד כזה, נרדף, הפנים מוכי־סבל, אבל איוז אמונה, כמה כוח־סבל־בלימוס בפנימיותו!... הוא לא ייכנע, לא יבגוד לא בעצמו ולא באחרים... מה רב אושרי כתומכי בו, ביכולתי לסייע בידו!

וטוויטת איגרת: חי, עובד בבית־חולים, האוכלוסיה נתונה במחסור חמור, הכיבוש בביילורוסיה הוא, ללא־השוואה, קשה יותר מאשר אצלנו...

10 באפריל.

יום שמשי, השלג בחצר גמס, בעריסות־האשפה הכבירות טורחות תרנגולות בעל־בתיה, השמיים החיוורניים, בעלי הגוון התכול־ירקרק מעלים משום־מה בזכרוננו משחו ונציאני...

ביתנו הצמיח „אקטיביסט“ משלנו: היה בחזית לגינגראד ועתה חזר... בסתיו עסק בהריגת יהודים ובשדידהם, שידותיו מלאות שעוני־זמן, צמידים, שוורצ' סגוויות הנרצחים. הוא הצטייד ברהיטים יקרים (מיטות מעץ־אדום, מזנונים מיתרדים־במינץ, כלי־בדולח). עכשיו הוא מועסק על־ידי הנרמנים כנחש, משתכר בחברתם; לילות שלמים צוחים הם, שותים ויודים מהנוזטרה. קומתו לא גבוהה, מבט מרושע של עיניים השקועות מתחת למצח ומשדד שגשגני בהן. לפני ימים אחדים עמד וצעק בחצר, באיטו באגרוף קפוץ אליטול חלונן, שצריך לחסל אותי „יחד עם כל היודים“. המיד הקרע הוא בסמוך לשער, מיתרחה, שומר צעדיהם של כל תבאים אלי. מלווה אותי תחושה של אדם נטולי־מגן. דבר אחד הוא לטובה: ככל הנבלים פחדן הוא וספק אם יעז בגלוי להביא אותי בצרה; בסופו של דבר, הריני רופאה ותיקה וזוכה ליחס־של־כבוד...

11 באפריל.

זה שלושה ימים שנתיצב מזג־אוויר חם, בהיר, בלילה השתעשעתי בכוכבים... האברס מבהיק, זוהר, אור רבי־גוני מרצד על המאדים... עולמות רחוקים! יש שאורם כבה ויש מהם לוחטים. ואולי יגיעו אלינו במשך אלפי השנים הבאות קרני־אור של גרם שמיני, אשר מוזמן פסק מלהתקיים... הנורבנים כך הם מתארים את הנצח: „בצפון הפראי מצוי הר־של־ברזל המתנוסס לגובה של אלף מטרים; אחת לאלף שנים באה אליו ביעף ציפור קטנה לשפשף את מקורה ולצחצחו בהר. משייטתק התר וייעלם, יתלוק הר־יין אחד של הנצח. אגדה אשר כזו משפיעה על הדמיון יותר מכל חישוב מדעי.

19 באפריל.

שוב איגרונת מידידו של ויטיה שבשבי הכפרי... מערים הוא על התנאים החמורים ומצליח לקרוא, משקיע עצמו בשירה ובמדע. שום ציטוק ושום אינקוויזיציה אין להם שליטה על הרוח האנושית התופשית...!

24 באפריל.

הטייסים הסובייטיים הפציצו את וילנה וערים אחרות. שמועות תכופות על פיצוץ גשרים וחבלה ברכבות עלידי הקומוניסטים. נורו למות רבים ללא-אשם. היום שוב הלכתי לפגישה עם הברה-מנתחת, יהודיה... היא גילגלה בחצר אכנים. הבריגאדה גדולה, המשמר אינו נראה וניתן היה לשוחח. שוחחנו בבעיות של אספקת מיצרכים ושמירה על חפצים. יש ואוספני משור לא-נוח, אני מתמלאת ברשה, על שאני חופשית, ארית. עושה אני רבות, אך תמיד דוכה עלי כי לא די ולא הנחור. החמור ביותר הוא לחנות במרשיניך בעינויי שבויה-מלחמה הגוססים. מצבם טראגי עוד יותר מאשר של היהודים. אלה, על אף הכול, עדיין באים במגע עם בני-משפחותיהם ואתנו ויש להם חפצים אישיים. והרי אלה מנותקים לחלוטין ממולדתם שלמענה מסרו את חייהם ומוקפים עלידי אויב אכזר... קרועים ובלויים עד-לבלי-שקא, מוזהמים, מתגרנדים מתשישות, וועפים, חולפים הם ברחוב קדוניית — באי עולם אחר שאין אליו חזרה... מכאיב להגיע למסקנה שאין בכוחי לעזור להם.

28 באפריל.

גשם מעורב בשלג, ערפל... בשמים רועשים מטוסים כבדים... הטייסים הסובייטיים מפציצים את ליטא בתכיפות גדלה והולכת. מספרים, כי המישים איש תוצאו להורג בעבור פיצוצו של גשר... חיי היומיום הבעלבתיים משתרכים תוך דאגה ללחם-צר... את מנתו הקטנה מאלף שבע-מאות גראם לשבוע לאלף ארבע-מאות, סוכר ממאה וחמישים גראם למאה; זה חמישה שבועות שלא חילקו חמאה. מדיטית אין ידיעות.

8 במאי.

הלבבות סוערים מחמת רישום הצעירים בגיל תשע-עשרה עד עשרים-ושתיים. כל שהופיעו הובלו בלי דיוחי לקסרקטינים ומשם שולחו הלאה; נעדרות ונשים צעירות אף-הן יישלחו לעבודה בגרמניה, לפי תשמועת הל איסור על הגישואין. נשים עד גיל עשרים וחמש, אם יילדו, ייאסרו ותינוקותיהן ייטסרו לבתי-יתומים גרמניים. איוה סירט...!

10 במאי.

בוקר חם ושמש, תרגולות מקרקרות באורה קייצי. רעש המטוסים בשמים הוא שמזכיר בלי הפוגות, כי יש מלחמה... כל הצעירים שבאו אתמול בענייני הניס נכלאו באורה בלתי-צפוי בקסרקטין, בסוגה להישלח לחזית. חלק מהם

ברחו, לאחר שהרגו שני חיילים גרמניים. היו יריות ויש הרגים... גיוס זה הכול בלתי-מרוצים ממנו... נסוצו כרזות, הקוראות שלא ללכת לעבודות אצל „המשחררים“.

18 במאי.

נסעתי אל-מחוז לעיר — ירקות הליבנים עדינה עדיין. יער, אפרים. זהבן, קוקיה... סרתי אל שתי פולניות, מכרות מנעורים: האם בת חשעים, חבת — שישים* ישישדת פעוטה, בעלת ציצה של שיער סבך, לבן לגמרי ומבט ערני של עיני-תכלת, על-אף תשעים שנחיה מגלה היא התעניינות ערה בפוליטיקה, מבכה את האסון שנחרגש על פולין, כותבת שירים ומאמינה בתחייתה של פולין. חבת משיחה בהתלהבות בעמה שוחר החירות. אכן, אמת היא, שאין הרוח האנטישית נכבדת לא לשנים ולא למחסור. חזרתי לעת-ערב. בספינה דוחק, לכלוך. פנים קודרות, זועפות. מספרים, כי בעת המצוד בבית-הקפה היו התנגשויות כלשהן עם הגרמנים, היו יריות ומעצרים רבים. בעתון מאמרים מעורפלים על „משברים קטנים“, על אנשים „ללא-תקנה“, „בעלי עצבים רופפים“ מפיצי שמועות-תבלים, ששכחו כה-מהר את ה„זוועות“ הבולשביסטיות. נאסרו „מחבלים“, ברובם קומוניסטים: אלה התחמקו במתכוון מהרישום לגיוס. מאיים עליהם עונש חמור.

20 במאי.

ויטיה כותב, כי עתה מבין הוא הרבה יותר את המתרחש סביב. פירושו של דבר, שהוא נעשה אקטיבי עוד-יותר. חוששת אני, כי להיסתות עלולה להמית עליו רעה...

22 במאי.

בעבור שני גרמנים הרוגים נורו ארבע-מאות אנשים, רובם פולנים! הגרמנים אומרים, כי לרגל בואו של רוזנברג היו כמה וכמה תאונות ברכבות וכי הכרה הוא להטיל פחד על ה„מתבלים“.

25 במאי.

הענביה פורחת, הויוניות פיתחו ניצניהן... שמי ערבית מעוננים עם קרעי תכלת. בבית-היולדות אמהות מאושרות, צוויחות של תינוקות, נקיון...

26 במאי.

חומאס מאן כותב: „כל הומאניזם מכיל יסוד של הולשה, הנובעת מסלידתו מכל פאנאטיות, מסובלנותו ומנטייתו לספקנות סלחנית... בקיצור, מטוב-לבו הטבעי... בתנאים מסויימים כל זה עלול להיות פאטאלי להומאניזם“. אני מבינה זאת כך: „סובלנות, סלחנות, טוב-לב טבעי“, אופורטוניזם, היעדר גישה מחפכנית בלתי-מתפשרת ומנוסחת בבירור („פאנאטית“) לגבי ההתרחשויות (למשל, אצל המנשביקים, הסוציאליזמוקראטים), מוליכים בהכרח לתוצאות פאטאליות. במקרה

* ואנדה וורשטינאטה, פקידה בבאנק הפולני של קובנה, ואמה — שהתגוררו בקאצ'רין.

זה תומאס מאן דן לכף־חובת, באורח אינטואיטיבי את הצביעות והחצאיות של המוסר המדיניות של הבורגנות, המוכיחה הוכח וחוזר את ברית־המועצות על אי־התפשרותה וקשיחותה כלפי אויבים. והרי ה"סלחנות" וה"סובלנות" לגבי גרמניה הנאצית באורח, "פאטאלי" הוליכו אל המלחמה האימפריאליסטית השנייה.

27 במאי.

בלילה ילל הצופר לפתע בפראות. מטס. אנשים רצים למיקלטים. יצאתי לגווטרה. ליל ירח. בשמים עננות קלות. ניצנץ אור. התלקחות. ואחריה התפוצצות. ועד שורה של התפוצצויות בריחוק־סקום. השמחה עמוקה וסמויה! הן שלנו אלו! אין שום פחד ורק ציפייה למשהו! מקץ שעה שכבתי במיטה. פתאום התפוצצות איזמת ושוב שקט... והלילה כה נפלא. ריח של עלוות רעננה, קירקור צפרדעים במיפרץ, שירת זמרים על האי...

28 במאי.

נתברר, כי היטלו קרוב לעשר פצצות... בתחנת־הרכבת הושמדה רכבת שעשתה דרכה לחזית. נפגעו שלושים־ארבעים גרמנים. פיוטר העביר את ההרגלים! נשטעו בתי־חזק, כריסים. פצצת אחת נחקעה כנגד ברחוב הראשי, אחרת הרגה שני גרמנים. תנועת הפארטיזאנים האנטי־גרמנית גוברת וחולכת: "לא־הרהק מאתנו הורדת רכבת מהפסים, נהרגו חיילים רבים. כתגמול ירו הגרמנים למוות תושבים מכפרי הסביבה..."

29 במאי.

יום חם (עד שלוש־ש מעלות), יום קיץ מושלם. הערמונים בפרחת. הזיונויות מדיפות ניתוח ענוג.

בערב הבאתי צורכי־אוכל לרופאים הרוסיים השבויים שבבית־החולים. הם סובלים מרעב. הצלחתי להעביר באמצעות האחיות. לילה נפלא. בערפילית אור הירח לבשה העיר דמות אגדית. מתגעגעת על ויטיה. מכתבים אף. האם עודנו חי?

3 ביוני.

יום קיץ בהיר. שמים טהורים במופלא, הגיניים, שמי־שלום רחוקים. הלילך פורח. עץ־הזית שבגינת הציבורית (אומרים, כי יחיד הוא בכל ליטא) הכסיף מחדש על הרקע האדום־הכהה בעל הגוון הארגמני של האדר הענקי של שיחי הלילך הסגול־בהיר. הזיונויות התפרחו בכל יפרי־המדתן. מה קשה למות ביום כזה! כתבתי העת הגרמניים מפרסטים תצלומים של ילדים רוסיים, נערים בני שלוש־עשרה—ארבע־עשרה, שנפלו בשבי. פניהם קודרות, מביעות איבה. מורגשת בהן אי־נבונות. במאמר, "אך נלחם החייל הרוסי" קובע הנראף פאנזוילס, שהרוסים נאבקים באכזריות, עד האיש האחרון, שהלוחם הסובייטי, בבוז למוות מתעלה על אויביו מהמערב; הוא אינו נכנע, אלא אס־כן המחפורת עפה באוויר יחד אתו, או שהוא הוכרע בקרב־כידונים פנים־אל־פנים; הוא נצמד אל גזרתו, גם כאשר היא כמעט חסרת־סיכויים, מבליג בקור־רוח על הנלים הראשונים של ההתקפה הגרמנית ורק

לאחר־מכן הוא פותח באש־תופת; עם זאת, מייחס הגראף המכובד את „האכזריות הערמומית“ — וכן את הירי מתוך מעבה האדמה, מהעצים, מתוך הבתים, מהמארב — לפוליטרוקים שהעניקו את נסיונם ושיטותיהם מאמי מלחמת האזרחים הבולשביקית לצבא־האדום. בהנאה כנה קראתי את המאמר ואת תוכנו אישרתי חור הסכמה...^{*}

9 ביוני.

גלויה מרויטה... חי!

14 ביוני.

הצלחתי לשלוח חבילה לרופאים השבויים בבית־החולים. לעת־ערב היא הבאה לשם עלידי אשה אחת, סטודנטית נצחית.^{*} פנים מחופות, כמעט שחורות של סגפנית. גם בעבר היא הגישה עזרה לכלואים. היא יצור מוזר, אך מכל מקום בעלת גודל־נפש יותר מאשר אותה איכרה ב, שרחמיה נכמרים על כל הנענים והסובלים, אך חיית קודש רק לעצמה. האיכרית בדרך־כלל מרבה לדבר על אהבה לאלוהים ועוברת כשתיקה על האהבה לאדם. היא הסתגלה לבורגנות ומטיפה לתמונים להיכנע לרע ולכבד את הרכוש הפרטי. גם עתה הכנסיה הקאתולית עשויה היתה לעשות גדולות במאבק עם הפאשיזם, אך האפיפיור מעולם לא העז לגנות ללא־סייג, לא את מוסוליני ולא את היטלר...^{*}

15 ביוני.

נסעתי לקייטנה.^{**} ביער ניחוח אורנים. הקוקיה משמיעה קולות. תזובן משקק. לעת־ערב אפל ביער, עמום. עיני עקבו אחרי ינשוף ואוזני שמעו את דיבורו המוזר. השכמתי עם שחר, הלכתי בשדות, ישבתי ארוכות על־שפת הנימאן. דממה, שלום, שלחה... מנוחה לגפשי. בעיר שוב חרדה, בהילות, סכנות. בני־הסוהי „היערנים“ שלחו מכתב. עתה אין דם סובלים מקור, אך היתושים מענים אותם עד יאוש ולהבעיר אש אסור. צא וחשוב: מוקפים אייבים מכל צד, צפויים להסגרה כל שעה וכל דבר של מה־בכך עלול לגרום לגילוי מקום־סתרם. ואף־על־פי־כן, תבחור מלא עוז־רוח ותקווה לנצחון. שלחתי להם כוהל, סבון, לבנים, ספרים, גפרורים, שמיכות. פוחדת אני, פוחדת ונחרדת לחייהם. מהרופאים־השבויים מכתב חביב: קיבלו הכל ואי־אלה ימים לא ידעו רֶעֶב... מה אפסית עזרתי; אילו אפשר היה לארגן אותה בחיפז רחב יותר, למשוך אליה רבים... אני מנסה, אך איני זוכה בתמיכה. מתחמקים ממני, כאילו הייתי נגועת־דבר, שולחים אלי מבטים של סקרנות עויינת. מכרים אינם מברכים אותי לשלום, ובשמחה־לאיד מנבאים הם שאסתבך בצרות מצרות שונות. יש אחדים כאלה. שמתו לי לב, שצריך לשמור על אוֹמֶץ־לב, לא רק להתנוגן, אלא גם להתקיף ולתבוע מהם הוכחות על פעילותי ה„פושעת“. ואלה לעת־עתה אינן בגמצא. אני משמידה כל דבר העלול לקשור אותי עם העולם הלא־הוקי... את יומני זה השתדלתי תחילה לרשום בלשון סגִי־נחור,

* קאמיירה אקסומאטיטה, עסקנית פעילה באירגוני־סעד שונים בליטא בשנות השלושים.
** קאצ'רגין, ספר על גדת הנימאן בקירוב קובנה.

אך לאחר זמן־מה אזרתי אומץ ואמנתי אני מחזיקה אותו במקום־סתר ומענה את נפשי, אך רשמת בו כל דבר מרגיז ומקומם...

25 ביוני.

השבועיים מחזקים בצריפריץ, לא־הרחק ממרכז העיר, על תחוף. השמירה חמורה ואין שום גישה. היום עברתי בסמוך, בקעה משם שירה־נוגה, חרישית. לרופאים השבועיים שוב הצלחתי להעביר דברי־מאכל. בימים האחרונים הלכתי מיספר פעמים אל המקומות, בהם עובדות בריגאדות יהודיות. בניטו, כאילו געשה שקט יותר. הוקמו בתי־מלאכה רבים, הכל עושים מאמצים להיכלל במסגרת העבודות, שכן בכך הסיכוי החשוב ביותר להימלט מהמוות. העיר שוממה, כאילו מוכת־עיניים. לא תראה מטיילים אפילו בחום הערב. הכול מתחבאים מסחר מצודים ושילוחים לגרמניה.

28 ביוני.

הרצן אומר: „הבורגנות הוציאה — הוזה אומר המון רודני של בינוניות מקובצת, השולט על כל דבר אפשרי, המון שאין בו עמ־הארצות, אך גם השכלה אין בו...“, „ריכוז של ביצירדים בכמויות עצומות, כמויות לא־נסוף של קטנות קרתניות כבושת...“, „התפוררות מתמדת של החיים, פליטה מתמדת וחוצצת של האינטרסים האנושיים הכוללים ועיוותם לכדי אינטרסים של לשכה מסחרית ורמת־חיים ועירב־ורגנית...“ מה נאמנו דבריו!...

אפילו ימינו הטראגיים, ימי הגבורה שלנו, אינם משתקפים כהוא־זה בהווייתם של בורגנינו הקטנים שבקובנה. כל מחשבותיהם מכוונות למטרה אחת — להסתדר. מה רבים מעשי המידמה, השתדלנות, ההשפלה העצמית לפני הגרמנים, ואפילו ההלשנות, במטרה לזכות בדירה נאה ועשירה, „כמו אצל כולם“, להצטייד במוונות טעימים ומשביצים ולא עוד. ירחם האל, שלא להסתבך בעסקים, העלולים להיות בלתי־רצויים בעיני השלטונות ועלי־כן מסוכנים...

6 ביולי.

באורה בלתי־צפוי הגיע ויטיה. כולו תחת הרדשם של המלחמה והטרור של הכובשים. רבות ראה והתחסן עוד יותר במילוי תכניותיו. אין עיני שבעות מראותו, אבל שוב הוא יוצא לדרך.

12 ביולי.

בית־הנתיבות, רכבת צבאית ארוכה, בקרונות הפתוחים חיילים גרמנים. הפרצופים קודרים, עגומים, בחלון הקרון חלפו והתרחקו שנים כחושות בעלות עיניים קודרות... נסע ויטיה. להשיג תרופות לאוכלוסיה הביילורוסית החסרה אותן לחלוטין...

14 ביולי.

געגועים עזים... עתה עונת הפרחים. פרחים לבנות וורודות בגוונים שונים, נחתח משמר של מלכת־הלילה, דגניות, פבונג, ורדים... שום דבר אין כן כדי לשמח... מה רבים עיניי הפרידה!...

23 ביולי.

שוב אזעקה לילה... פחד והתפצצות נפל על הגרמנים. המפקדים קופצים למכוניות כדור-עין ובורחים אל-מחוז לעיר. הבריות, מבוגרים וילדיהם ומוזנזות בידיהם רצים למיקלטים. אויבי האישי, האקטיביסטי פשוט רעד מפחד. הרצח השפל של קומוניסטים, יהודים ורוסים אינו, כמובן, אלא פחדן מיסכן. מטוסי הרוסים חלפו בכיוון גרמניה. איזה מנוולים עוברים ברחובות וזורים בחלונות, אפילו נראה שם אור עמום, ועלי-כן נאלצים להישאר בחשיכה.

25 באוגוסט.

חדש ימים חלף מאז נעצר א.א.י. זמן רב הסתו נגדו ולבסוף נטפלו אליו, כאשר השיג דרכון בשביל משהו. ידוע לכול, כי בית-הסוהר הוא כעין פרוזדור, המוליך לעתים קרובות-סמי אל הירייה למוות. חרדה אני לגורלו. בינתיים יש לדאוג לדבר-אוכל. את העצירים פשוט מענים ברעב. בית-הסוהר מלא עד אפס מקום — מעצרים, מעצרים בלי קץ...

31 באוגוסט.

ויטרי, לאחר ביקור של ימים אחדים, שוב יוצא מזרחה. תכניותיו מסוכנות מעל לכל שיעור ולפי שנדמה לי, לא מחושבות דיין. הוא מתכוון להצמד בצורה פעילה יותר למעשים, שלקראתם לא הוכן במידה מספקת: יש בו ישרנות, להט האמון-בוולת. מבינה אני אותו ואיני ממחה בידו, אך דואבת, שלא אוכל להימנע לידו.

1 בספטמבר.

נסע... ליוותי... מי יודע, אם נתראה אירפם. חששתי לפרוץ בבכי ועל-כן נטלתי מנת-אופיום תגונה... נהייתי קפואה כביכול, שלווה, כמעט לא-מנהעולב הזה; כזאת נשארתי גם היום.

2 בספטמבר.

עבודה רבה. זעקות לעזרה מכל צד. אין זמן להיות שרויה בצער...

6 בספטמבר.

נעצרה כל מועצת האוניברסיטה, בעוזן הימנעות מחתימה על צו, שעל-פיו ישולחו כל בוגרי תיכון לשנה אחת לגרמניה, לשירות בגדודי-העבודה. התזקקו את הפרופסורים ימים אחדים ושיחררו, אך נמצא גבל שחתם על הצו. לפי השמועה גמלו לו הסטודנטים במכות נאמנות... אי שביעות-הרצון מהכיבוש הגרמני היא בקרע-ליה. ההתנגדות צומחת אפילו בחוגים שלכתחילה קידמו את פני הכובשים בשמחה...

* אלכסנדר איבאנוביץ טיינסקי, מורה ללשון הרוסית, מנהל הניסוסיה הרוסית בקובנה, ידיד המכרת.

12 בספטמבר.

סערה חזקה נתנה אות לבואו של הסתיו. היו כמה וכמה אזעקות-אוויר: המטוסים הסובייטיים חלפו בכיוון קניגסברג וברלין. סטאלינגראד מחזיקה מעמד בגבורה עילאית.

22 בספטמבר.

בקולנוע הראו את חורבות סוואסטופול. במקום רחובות — תלילות של הריסות בתים. מהעיר לא נשאר דבר... אצלנו משלחים את הפולנים והרוסים. בלילה הקיפו תגרמנים אותו חלק של הגיטו, שלאחר השמדת היהודים שהתגוררו בו, הביאו לתוכו את רעיותיהם של קציני הצבא האדום. האיירו בורקורים, הוציאו את הנשים והריצו בלי חפצים לתוך ספינת. לעת-בוקר הן מיירו בבכי, בשבתן, יחד עם ילדיהן הרעבים על הסיפון, בלא-לדעת מה הלאה... בכסר מצויים בלילות להתאסף תוך חמש-עשרה דקות, מוליכים לשדה הפתוח ומחזיקים שם את הכלואים לפעמים במשך ימים אחדים.

אני מגיעה למסקנה שאכזריות הסרת-הגיון זו היא התגלמותה של שיטה ולא גילויי סאדיזם של מפקדים אחרים. עד-עתה הייתי כליך תמימה, או, בפשטות, טיפשה: לא יכולתי לתעלות על הדעת, שבמאה העשרים אפשר לבצע באירופה ת, גוצרית" תכנית השמדה של עמים שלמים.

24 בספטמבר.

שוב נקרתה על דרכי קבוצה גדולה של שבויים: פנים נפוחות, ירכיקות, כנון האדמה. באיטיות מתנהלים הם על-פני הרחוב, מתבודדים, תומכים זה את זה בלא לשלוח מבטים לצדדים... ובכל מקום הדמויות השחורות של השומרים המזויינים, שעם של נעליים מסומרות (לא אשכח אותו לעולם). בכול הדיבור הגרמני... טעב מיצרכי-המוון סחמיר. על כרטיסי-המוון אין אפשרות להתקיים... סתיו. פתאום קר. גשם.

17 באוקטובר.

מוויטיה אין ידיעות... אולי חלה? ושמה משהו גרוע יותר? אני משועזלת להיות איתנה ומלכתחילה ססתגלת לגור הנורל. חרדה אני לא. ואיתיו בקבוצת אסירים, ששולחו מבית-המאסר עם חפציהם, מה פירוש הדבר?

20 באוקטובר.

דינגס אמר: „איזהו בן-חורין, הנכון תמיד למות“...

25 באוקטובר.

אני מתגעגעת מאד. בלילות איני ישנה, נזכרת בשיטטי בסביבות העיר, בלילות הקיץ הנפלאים ובשמי הזוככים הבהקים בחורף ממרומי פארקוויטאט. נעורים, רטט החיים, פרחים. הרי שווייץ וטירול. קרחונים, פלגים, אגמים... אהבתי עד סירוף את העלייה לגבהים, את ההתגלות האישית של הנוף, את ההתרחבות המתמדת של האופק, את התרחקות, שם למטה, של העמקים, וההתקרבות לפסגות המושלגות.

26 באוקטובר.

קיבלתי מכתב בלי חתימה: „בנך נאסר ב־20 בספטמבר בעיר מ... בקושי סיימתי את קבלת החולים. סופה של חששות, של חששות. תמונות אימתניות: בית־סוהר, עינויים, הוצאה להורג... ילדי היקר, שמש שלי...“

28 באוקטובר.

מייעצים לנסוע ולהיודע במקום כמה העניין ולהחיש עזרה. הקושי הגדול הוא בקבלת רשיון־יציאה למ. מסתדרים בקלות בעזרתו של אלכוהול. זה יומיים אני מחזרת על פתחי הקומיסאריאטים, המחלקות, משיגה ניירות מסוגים שונים, מוכרת חפצים, מכינה עצמי, יוצאת לדרכ... רואה אנשים רבים ראייה חדשה. כל־כך מעט השתתפות ועזרה. אך לעומת זאת — הידידים אתי.

5 בנובמבר.

חזרתי הביתה. כל־כך הרבה חוויות ומראות במשך שבוע אחד. הנסיעה היתה קשה. בבת־הנתיבות עלטה, דחוסה. בקרונות חשיכה. אי־כוזה גדלק גפרור או פנס־כיס; תחילה דומיה, אחר־כך שיהות, בעיקר על תאונות־רכבות הנגרסות על־ידי פארטיזאנים. הרכבת עושה דרכה באיטיות רבה, נעצרת לעתים קרובות. הלילה נמשך בלי־קץ. פתאום ועזוע חריף, מהמדפים העליונים מושלכים לארץ חפצים. האנשים קופצים ממקומותיהם... אני יוצאת אל כבש הקרון: ליל ירח, עצרנו במרחבי שדה. הגרמנים מתרועעים, ריצות, צעקות. נסתבר, כי לרכבת שנסעה לפנינו נגרטה תאונה... ראיתי מבעד לחלון את הקטר הגרוס ומיספר קרונות מעוזחים שהיו מוטלים על הסוללה. קצין גרמני צעיר קילל את שירותו, המאלצו לשמור על פס־הרכבת מפני „איזה־שהם שודדים“, תחת אשר יילחם בחיות. „מלחמה ארוכה, עם ארור!“

עמדנו במקומנו שעות אחדות ולאחר־מכן וזה הרכבת אס־אט, כאילו גיטשה דרכה... מאוחר בבוקר, סוף־סוף מינסק. בית־הנתיבות מלא צבא. אל כל אשר תפנה עיימפולת... שלדי בניינים שרופים, בקיעים פפורים, קירות נקובים, תלי אבנים. בניינים שלמים ששרדו אי־בוזה מעירים על יפי העיר שהיתה. באתי לחדר של ויטיה. בעלת־הבית סיפרה, כי לקחו את ויטיה ישר מבית־החולים. האשימו אותו בעזרה להשתחררותו של פארטיזאן, אך מה העניין בדיוק אין איש יודע. אני פונה אל שלטונות הסד. הודות לשליטתי בלשון הגרמנית והאפעת התיצונית ה,גשית“ התחזרה (שאנשים יודע־דבר יעצו לי להקדיש לה תשומת־לב מיוחדת) קיבלתי בקלות יחסית רשות־כניסה אל התובע. פרצוף גס, מרושע, קול חריף. התיו כל מלה, כאילו פלט נביחות. אמר, כי התאשמה כבדה מאד, ולי אין מה לעשות בכל זה ויודיעו לי בקובנה, כאשר גור־הדין יתפרסם.

בלב כבד חזרתי לדירת, הכינותי חבילה וחלכתי אל בית־הסוהר. ערב סתווית. חומה גבוהה בגון ירוק. צובא עליה המון נשים מיוגעות וידיהן עמוסות קומקומים, סלים, צורות, דחוסות, צעקות, בקשות, תחנונים. בשער מקבלים מפסקחים את דבר־המאכל. נעלמים ולאחר זמן־מה מחזירים את הכלים. התור אינו נשטר. עמדתי שלוש שעות ואחרונה מסרתי את הלבנים שהכינותי, בנדים חמים

וארוחת־צהריים. שמעתי סיפורי־אימים למכביר על הריגות המוניות, על חללי טיפוס שמוציאים יום־יום במשאיות מלאות־לעיפה, על מפקדים „טובים” ו„רשעים”, על סבל אמהות, רעיות, שלא נודע להן במשך חודשים ארוכים, אם יקדיחן עדיין חיים או הוצאו למוות. בית־הסוהר מלא עד־אפס מקום.

בחשיכה המלאה מצאתי בקושי את דרכי חורה בתוך החורבות. כלילה לא נרדמתי, התייסרתי בנעגועים... לפתע רעש מנועים, התפוצצויות של פצצות סובייטיות, קולות־נפץ של תותחי נ"מ. המטס לא היה ארוך... אור־התכלת של הירח שוב חזר להגיה בשלווה על קירות הבנינים החרושים, מסתורין...

עם שחר שוב ליד בית־הסוהר, פגשתי ליד השער שני רופאים. בעצתם הלכתי אל גרמני רופא, מפקדו של ויטיה... ניהלתי אתו את השיחה כדבר רופא אל רופא (אחר־כך טען, כי ההתנהגות החופשית שלי מעידה, שאין לי, כפי הנראה, מושג על הסדרים הגרמניים). מפיו נודע לי, שראה את ויטיה בבית־הסוהר וכי הוא בריא, אבל מתנהג „בחוצפת”. לשאלתו „כמה מאשימים אותך?” הטיב לו ויטיה (ולדעתי, בהחלט בצדק): „אתה מטיב ממני לדעת”. בנצלו את רשיון הנסיעה לגרמניה, שניתן לו לשם השגת תרופות בשביל כתי־החולים של הגרמנים, הצטייד ויטיה בתרופות בשביל ואוכלוסיה המקומית. מאשימים אותו בקשרים עם „האויב”. שואלת אני: „מה יכולה אני לעשות לשיחרורו?” „הואיל ואין הוא ידוע אצלנו, עליך להשיג תמלצות, שיעידו על התנהגותו במקום־הולדתו ואז, אם אשמתו לא תוכח, נשקולי”.

15 בנובמבר.

ידיעה נוראה: נרצחו בני־הסוהר — משפחת שווארץ, שהסתתרו ביער. הגיע איכר וסיפר, כי במקרה נכנסו „אקטיביסטים” ליטאים למחסן שבו הם הסתתרו. כמובן, אסרו אותם. כל הלילה החזיקו הרוצחים את האב, האם ואת טוליה, זה הצעיר הנפלא, בביקתה, והתהוללו בשתייה. לעת־בוקר הוליכו אותם לשדה ורצחו ביריות בעורף. רשמתי את שמות הרוצחים ואם אשאר בחיים, הם יבואו על עונשם. השנאה והבעס ממש קורעים את בית־החזות!

19 בנובמבר.

מאורע בגיטו. אלמוני צעיר ניסה להימלט מבעד לתיל. המפקד ניסה לעצרו והוא ירה במפקד והחטיא. תפסו אותו. נעצרו עשרים כגידעוּבּה. בבוקר צוּוּ על היהודים לתלות את האיש. הוא נשאר תלוי במשך שלושה ימים. הוקרעוּשין חדשים: בליטא עונש־המוות לא חל על גשים, עתה מחילים אותו גם עליהן. התליינים, הקלנטים והשודדים חיים היירווחה. אין ידיעות על ויטיה, שלחתי ניירות בדואר. הכול מייצצים לי לשוב ולנסוע ולנסות מהלכים במקום, דבר מקובל אצל הגרמנים. השוחד והשלמונים בקרעלייה.

14 בדצמבר.

אין ידיעות. אני סמצאיה שיטות משיטות שונות למשלוח חבילה, מכתב. אחד מחבריו של ויטיה לבית־הספר, טלפנאי, הבטיח לקשור אותי עם מ., ואז,

אולי יגונב אלי דברמה מבעל־הבית שלו, אבל בינתיים... אני מעמידה פנים של מרוצה מעצמי, לבל יראה איש זר את ינוני, בדרך־כלל, כמעט שאיני עוזבת את הבית, מתחמקת מאנשים, הנזקקים לי, באים אלי, ואילו האחרים... סביב הכול מנכר, עיין.

23 בדצמבר.

הגרמנים בדירה השכנה שרויים היום בשיכרות וצווחים, הג'הנולד... השגתי ענפ־ראשוח כלשהם, העמדתים במים, ניחוח המחטים מוכיר לי את היער, את הקיץ, את הטבע, שלבי כל־כך יוצא אליו. ובדרך־כלל שרויה אני יתר־על־המידה בעצבות... רע והדבר! באחד הימים האחרונים האזנתי לראדיו בליטאית — שידור ממסקבה: מחרזות של המשוררת המצויינת שלנו סאלומיה קריס. אוהבת אני אותה יותר מאשר את כל האחרים; היא כל־כך נשית בלבביותה, בגילוי עדנה לכל חי, בדעמה הישרני, בפאתוס העמוק של המאבק ובאמונה בנצחון האמת. לא, לא... אסור שיפול רוחנו... כושה!

28 בדצמבר.

הרוסים כבשו את וליקייח־לוקי, שוב נצחון! סטאלינגרד מחזיקה מעמד בגבורה. נראת שהמצור עליה נשלם והולך. אין אני מומחית באסטרטגיה וגם המקלט התקלקל ואין ביכולתי בתנאים ה"טכניים" הקיימים לתפוס את מוסקבה... הקור הגיע לשש מעלות, בוקר אפור... חורף חמים. לחיטת בבית־הסוהר לא כל־כך קר, איר כל זה ייגמר מבוזותו שלו?

31 בדצמבר.

אכן, חלפה שנה נוספת. כמה סבל, יגון, עצבות, עינויים היו מנת־גורלם של בני־האדם... ים הדמים של המלחמה נתפשט והלך... קרבות מאוקיינוס־הקרח ועד לים־התיכון, באפריקה, באסיה, באוקיינוס־השקט, ברוסיה הגיעו הגרמנים עד לזולגה ולקאוקאז... כמה רב החורבן! כמה דברי־ערך ירדו לטמיון! כמה אבידות!... כמה קרבנות! רבה במיוחד מנת־סבלה של רוסיה... הייתה, כחומה, הודפת היא את האויב האכזר, שאינו יודע רחם, "הבלתי־מונצח" כבר במקומות לא מעטים כמנוצח... התקווה נהייתה בחירה...

אצלנו כאן אותו המאבק, המשתקף כבטיפת־מים, אי־שיעור־הרצון מהגרמנים עולה כפורחת. אפילו העיוורים מתחילים לראות. תנועת הפארטיזאנים מתחזקת. גם אצלנו יש המאמינים בנצחון הטוב, יש העוורים והמשרתים אותו, יש גיבורים... מפקחת בבית־סוהר (גבוהת־קומה, רזה ופנים מסיקות רע), שבאה אלי אתמול בגין עינה תחולת, סיפורה, כיצד ותנהגה, ללא־פחד, אחת האסירות שישבה בבית־הסוהר יחד עם בעלה הפארטיזאן. את שניהם יחד הובילו אל ההוצאה־להורג. תחילה הרגו את בעלה לעינית. תינוקה היה בורעותיה. בלחצה אותו אל לבה היא צעקה: „כולכם תישמדו, אדורים! יחי סטאלין!" — והטילה את עצמה לעבר בעלה...

אני יושבת בודדה... ויטיה בבית־הסוהר. א.א.י. במחנה. אך נחמתי היא, כי

הלנה קוטורגיינה

אינני אלא אחת מרבים, זאת אומרת, כבר לא גלמודת, אלא אחת ממיליונים...
וסטאלין נראד עדיין לא הוכרעה?
שמתו הקליטים. אני שומעת את בטהובן ואת צ'איקובסקי.
ברחוב יוקט, רק לפרקים נשמע הדישעטן של מגפיים גרמניים מסומרים...
הנשמע אותם לאורך ימים? שנת 1943 על הסף, מה תביא היא לנו? ...
(מרוסית : לוי דרור)

IN THIS ISSUE

At the head of this issue (No. 17) there is an essay by Abba Kouner. The contents were the subject of an address given at the meeting of the executive committee and members of Hakibbutz Haartzi Hashomer Hatzair held at Kibbutz Ha'ogen in June '73 to commemorate the 30th anniversary of the uprisal of the ghetto.

Under this head we print:

The diary of a Lithuanian doctress, Helena Kotergeine. Her notes reflect a noble spirit, a gentile friend of Jews, who gives vent to the terrible shock she experienced as witness of the situation of Jews and their fate in the Ghetto of Kovno under Nazi occupation. Kotergeine describes in extenso the part both Lithuanians and Germans took in the pogroms and the murders she witnessed even before the ghetto had been established. When the Jews were shut up in the ghetto, contacts were cut off increasingly, but Kotergeine's thoughts kept wandering to her Jewish friends and in her writings, events within that pent-up community are reverberating.

Parts of this diary were published, in 1968, in the Soviet periodical *Drushba Narodov* (Friendship between nations). The full text of the chapters printed there has been translated here. Dr. Benjamin Blodz, a veteran physician of Kovno, who lives in Israel and who knew Dr. Kotergeine well, has written an introduction and some explanatory remarks.

M. Pomerantz, who took part in the Polish campaign in September 1939, describes his Odyssey, how he reached the town of Kowel, that was annexed by the Russians, and the situation as it developed there to the time of the German invasion in June '41. The chapter printed here is part of a voluminous manuscript, dealing with the experience of the author throughout the war and the holocaust.

We bring in this issue the first part of a comprehensive research by Yoss Gelber on "Policy and the 'Transfer' agreement", signed by Jewish representatives and the Nazi authorities in 1933. The research deals with all aspects of this agreement; with the arguments and the heated controversy aroused by the agreement in the various Jewish communities as well as with German interests and hesitations. The "Transfer" was a much-discussed